

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
www.tul.cz

Známá místa v Českém ráji nám neznámá

Bakalářská práce

Studijní program: B8208 Design

Studijní obor: 8206R123 Design prostředí

Autor práce: **Rozárka Jiráková**

Vedoucí práce: Mg. A Leona Matějková

Liberec 2017

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
www.tul.cz

Familiar places in Czech Paradise that are unknown to us

Bachelor thesis

Study programme: B8208 Design

Study branch: 8206R123 Environmental Design

Author: **Rozárka Jiráková**

Supervisor: Mg. A Leona Matějková

Liberec 2017

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 - školní dílo. Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL. Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše. Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem. Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala vedoucí mé práce Mg. A Leoně Matějkové a Jiřímu Jindřichovi za cenné rady, pomoc a trpělivost po celou dobu mého studia. Děkuji Haně Pýchové za nenahraditelnou pomoc. Také bych ráda poděkovala PhDr. Janu Prostředníkovi Ph.D. za ochotu a laskavou pomoc při osobních konzultacích. Děkuji paní Konopové, protože lepší studijní referentku si nelze přát. Také tímto moc děkuji celé mé rodině, bez které by tato práce nemohla vzniknout. Děkuji přátelům a spolužákům za pomoc při studiu. Děkuji

Abstrakt

Bakalářská práce je zasazena do Českého ráje do oblasti Hruboskalska. Řeší vytvoření struktury pomocí výtvarné intervence, která propojí známá místa s těmi pozapomenutými. Projekt si klade za cíl vzkřísit podstatu Českého ráje, která je postavena na kultuře bývalých obyvatel a také nevšedně vyzdvihnout, jak některá i méně známá místa mohou v sobě nést odkaz let minulých a poučení pro současné obyvatele i příležitostné návštěvníky.

Klíčová slova:

Český ráj, Hruboskalsko, Radeč, Abri pod Pradědem, Lázně Sedmihorky

Abstract

This bachelor thesis is situated in the area of Hruboskalsko, in the Bohemian Paradise. By the artistic intervention as a means of creation of a structure, this thesis tries to connect the places that are known with those that may have been forgotten. The aim of this project is to resurrect the Bohemian Paradise' s quintessence which is built on the culture of the former residents, and also to unusually highlight the way some less known places may carry the reference of the years passed and a lesson for both present residents and occasional visitors.

Keywords:

The Bohemian Paradise, Hruboskalsko, Radeč, Praděd Abri, Sedmihorky Spa

Obsah

ABSTRAKT	3
ÚVOD	6
1 LOKALITA.....	8
1.1 CHKO ČESKÝ RÁJ	8
1.1.1 Historie Českého ráje.....	10
1.1.2 Turismus v Českém ráji	14
1.1.3 Srdce Českého ráje – město Turnov	15
1.1.4 Hruboskalsko.....	16
1.1.5 Přírodní památky Hruboskalska.....	17
1.1.6 Kulturní památky Hruboskalska.....	20
1.2 MÍSTA, KTERÁ JSEM ZVOLILA PRO ZASAZENÍ SVÉ VÝTVARNÉ INTERVENCE	23
1.2.1 Radeč.....	23
1.2.2 Lázně Sedmihorky.....	27
1.2.3 Abri pod Pradědem	30
2 KONCEPT	33
2.1 VÝBĚR LOKALITY	33
2.1.1 Zaniklá osada Radeč	33
2.1.2 Abri pod Pradědem	36
2.1.3 Utajený pramen	37
2.2 POUŽITÉ SYMBOLY.....	38
2.2.1 Rovnostranný trojúhelník	38
2.2.2 Čtverec.....	38
2.2.3 Kruh.....	39
2.2.4 Živly.....	40
3 VLASTNÍ PRÁCE.....	41
3.1 UCTĚNÍ ZANIKLÉ VESNICE RADEČ A JEJÍCH OBYVATEL	41
3.1.1 Tvar komínu.....	41
3.1.2 Použitý materiál	42
3.2 UCTĚNÍ HROBU ŠAMANKY	48
3.3 UTAJENÝ PRAMEN.....	50
ZÁVĚR.....	52
SEZNAM ZDROJŮ.....	53

SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH	56
---------------------------------------	-----------

Úvod

Ve své práci se zabývám tematikou známých i neznámých míst v Českém ráji, konkrétně na Hruboskalsku. K výběru tohoto tématu mě vedla vlastní zkušenost z radosti nad objevováním skrytých, utajených míst v okolí mého domova. Při každodenních procházkách po okolí jsme začali objevovat zvláštnosti, kterých si běžný turista většinou ani nepovšimne. Při odkrývání tajemství míst mne čím dál více pronásledovala myšlenka, že je škoda o taková poznání turisty připravit. Alespoň ty zvědavé.

Myslím, že není třeba pro nevšední zážitky procestovat svět. Můžeme začít zkoumáním svého okolí. Po celém světě se nachází spousty míst, která jsou notoricky známá, doporučovaná a každý turista má pocit, že je musí navštívit. A stejně tak existují místa, která zná sotva pár starousedlíků. V této práci se pokusím dovést čtenáře k přemýšlení o jejich vlastním okolí. Každý kout světa, i když se nám konkrétně nezdá nijak zajímavý, může skrývat tajemství, která čekají na své objevení.

V teoretické části přibližuji lokalitu, ve které se práce pohybuje, tedy Český ráj. Zabývám se geologickými procesy, které utvářely krajinu na tomto území a byly zároveň prvními faktory budujícími podobu dnešního Českého ráje. Dále se zmiňuji o prvním osídlení a samotném lidském otisku, který dokončil ráz krajiny, jak ji známe dnes. V podkapitole píšu o rodu Aehrenthalů, kteří, jako páni na Hrubé Skále, byli zakladatelé arboreta a dali záminku ke vzniku mé práce.

Dále se věnuji jak místům turisticky profanovaným, tak i těm, která jsou opředena tajemstvím. Podrobněji rozebírám tzv. „zlatou stezku českého ráje“ a samozřejmě okolí mně tolik blízké – Hruboskalsko. V nemalé míře zmiňuji i turisticky známé Lázně Sedmihorky. Jako méně známou jsem vybrala tematiku zaniklých vesnic v okolí mého bydliště, se kterou souvisí i téma mého projektu.

K samotnému konceptu mého projektu mě vedla již zmíněná neznalost okolí, jak ze strany starousedlíků, tak i zarytých turistů. To mě vedlo k zaměření se na několik tajemných míst. V bližším zkoumání jsem se zaměřila na tři místa, která mají blízký vztah k mé osobě.

Studiem vhodných prvků a symbolů jsem pracovala se zaniklou obcí Radeč, hrobem šamanky z neolitu a skrytým pramenem nedaleko lázní Sedmihorky. Vytvořila jsem svoje vlastní pietní rituály, kterými jsem tato místa uctila.

Práce si klade za cíl ukázat, že když se rozhlédneme kolem sebe, zastavíme se na svých turistických výpravách, nebo když se prostě zamyslíme nad prostorem kolem nás, zjistíme, jaké množství tajemství je nám skryto a jak blízko jsme k jejich rozluštění. Také bych chtěla dokázat, že za poznání stojí nejen veřejně známá, turisticky značená místa, ale že až na místech, o kterých skoro nikdo neví, jsou zapomenutá, nebo jiným způsobem zapadlá, můžeme teprve objevit toho pravého genia loci.

1 Lokalita

1.1 CHKO Český ráj

Český ráj je kraj s neopakovatelným kouzlem, ležící na severu Čech. Díky svým jedinečným skalním městům, drahým kamenům, archeologickým i historickým památkám a specifické botanice i zoologii se toto místo stalo první chráněnou krajinnou oblastí v České republice. Název vznikl v místních lázních koncem 19. století a vyjadřuje skutečný pojem pro krásu.

Základní materií se stal pískovec. Nejsou tu z něj jen skály, ale jsou z něj zde postaveny i hrady a zámky, brány statků, barokní sochy, kříže i milníky na rozcestí. Příroda a kultura se zde propojují jedna s druhou. A jsou to právě pískovcové skály, lidová architektura a kulturní památky, které se zde kloubí v jedno, které odlišují Český ráj od jiných oblastí.¹

„Poznal jsem vlast i cizinu, daleké, slavné kraje i města, alpské velehory, ledový chlad Pyrenejí i nesmírnou velebnost moře. Leč od všech těch krás jsem se vrátil s dojatým srdcem do Českého ráje, a co kdysi okouzlo dítě, naplnilo blaženým mírem duši muže.”²

Český ráj nemá pevně dané hranice, ale určuje se do oblasti mezi Turnovem a Jičínem a mezi Mnichovým Hradištěm a Jilemnicí. Turnov je pokládán za jeho srdce. Nachází se zde kopce sopečného původu – Kozákov, Vyskeř či Trosky. Kozákov je zároveň nejvyšším bodem a nachází se zde naleziště mnoha drahokamů – chalcedony, zeolity, jaspisy. Důležitou roli zde má i řeka Jizera, která tu v minulosti jistě ovlivňovala kulturu a osídlení.³

Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, jehož obecné charakteristiky je celkové prostředí Českého ráje dokonalým obrazem, jej popisuje jako „rozsáhlé území s harmonicky utvářenou krajinou, charakteristicky vyvinutým reliéfem, významným podílem přirozených ekosystémů lesních a trvalých travních porostů s hojným zastoupením dřevin,

¹ Mapy krajiny [online]. [cit. 2011]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10309859621-mapy-krajiny/>

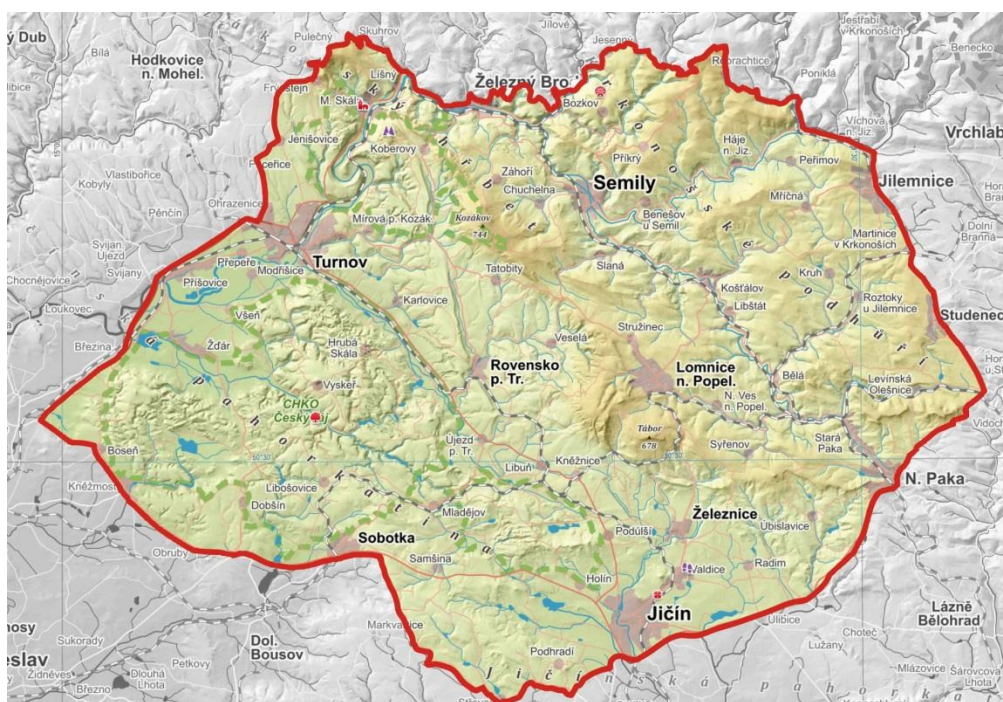
² KNOB, Jan, Ivan KREJZLÍK a Otakar HRDLIČKA. *Český ráj a Podkrkonoší*. Semily: Okresní národní výbor, 1972. Edice Českého ráje

³ Mapy krajiny [online]. [cit. 2011]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10309859621-mapy-krajiny/>

*případně s dochovanými památkami historického osídlení. Hospodářské využívání těchto území se provádí podle zón odstupňované ochrany tak, aby se udržoval a zlepšoval jejich přírodní stav a byly zachovány, popřípadě znovu vytvářeny optimální ekologické funkce těchto území. Rekreační využití CHKO je přípustné, pokud nepoškozuje přírodní hodnoty chráněných území.*⁴

Svou inspiraci v Českém ráji našlo nemálo umělců. Jmenuji alespoň některé: hudební skladatelé Josef Bohuslav Fejstler a Václav Holan Rovenský, malíři Josef Jíra, Mikoláš Aleš, výtvarník Miloš Šejn, dřevorytec Karel Vik nebo básníci a spisovatelé Karel Hynek Mácha a Fráňa Šrámek.⁵

Český ráj je krajina dalekých pruhledů a nekončících lesních stromořadí, oblast s prvky české lidové architektury, krajina bájných hor ukrývajících drahokamy, obklopená romantickými zříceninami, skalními pískovcovými městy a pohádkovými hrady a zámky. V Českém ráji se protíná historie s přítomností.⁶

Obrázek 1

⁴ Znění zákona [online]. [cit. 2017-05-25]. Dostupné z: http://www.mzp.cz/www/platnalegislativa.nsf/main_topic.xsp?documentId=58170589e7dc0591c125654b004e91c1

⁵ Mapy krajiny [online]. [cit. 2011]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10309859621-mapy-krajiny/>

⁶ tamtéž

1.1.1 Historie Českého ráje

Krajina Českého ráje je jedinečná díky různorodým geologickým procedurám, které zde probíhaly. Proces, který dal krajině Českého ráje její jedinečné kouzlo, trval několik milionů let. Jednalo se o neobvykle složitý vývoj, proto zde podrobněji představím geologickou historii.

1.1.1.1 Geologické procesy

Celá oblast, která zahrnuje české území, patří ke geologické jednotce, nazývané jako český masiv. Ten vznikl v době kamenouhelné a byl součástí pásemného pohoří táhnoucího se z Anglie přes Bretaň, střední Francii a jižní Německo do Čech. Toto teritorium prošlo v průběhu milionů let neobvyklými změnami.⁷

Na počátku dějin se na celém území rozléhalo hluboké moře. Během prvohor se zde usazovalo mnoho druhů hornin a podmořská krajina se formovala především během hercynského vrásnění. Později, již jako součást podkrkonošské pánve, se zde usazovaly pískovce zbarvené do šeda či červena, také jílovce a vápence. Dále, během vulkanických procesů, sopky vytvořily základ pro budoucí kopce a pahorky, které dnes známe jako např. Kozákov, Tábor, Kozlov, dosahující do výšky několik set metrů. Zároveň, vyvřením bazaltických hornin se dostávají na povrch vrstvy vyplněné vzácnými drahými kameny. Poté se začala formovat jezera během krátkých mořských průlivů. V druhohorách se kraj stával sušším a horské vrcholy se pomalu snižovaly. Později všechny tyto usazeniny smyla cenomanská záplava moře, které zde zůstalo více jak 10 milionů let. Tak vznikla příležitost k usazení a stmelení pískovců. Tehdy na našem území převládalo subtropické podnebí a vlivem vlhkého podnebí byl materiál z hornatých částí masivu splachován do nížin jako mohutné vrstvy usazenin.⁸

Po ustoupení moře se krajina rozlámala na několik částí. Alpínské vrásnění, které následovalo po ustoupení moře, zapříčinilo rozlámání krajiny na několik menších či větších ker. Moře po sobě zanechalo písčité a jílovité nánosy. Ve třetihorách nastaly další

⁷ MARŠÁKOVÁ, Marie, Bohumír LIFKA, Jaroslav WAGNER a Věra BUBENÍČKOVÁ. *Český ráj: přírodní rezervace a kulturní památky*. 2. rozš. vyd. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1957. Publikace Státní památkové správy.

⁸ tamtéž

horotvorné procesy a díky sopečné činnosti vznikly i některé menší vrchy jako Vyskeř, Mužský či Zebín a Trosky.

V té době byl vytvořen obraz krajiny Českého ráje, tak jak ho známe dnes. Žhavá láva sjednotila jednotlivé vrstvy pískovce, tlakem a žárem dala vytvořit křídové útvary a následovalo rozlámání pískovcové vrstvy na menší části. Nastávají tektonické pohyby, zvětrávání, schopnosti aridní krajiny s rychlým vsakem vody. Prudké deště a větrné eroze napomohly k vytvoření dnešních skalních měst. Svůj vliv na tvarování zdejší krajiny měla i činnost rostlin a živočichů.

Konečně přichází na řadu činnost vod, hlavním tokem je Jizera a její vodní síť, které tvarují krajinu do konečného vzhledu. Nyní již víme, že Jizera vznikala až ve třetihorách. Původně protékala ve vyšších polohách a své podloží si prolévala velmi pozvolna. Dalším důležitým faktorem pro utváření krajiny byla nastupující doba ledová.⁹

1.1.1.2 Rané počátky osídlení

První otužilci, kteří se usadili ve zdejší nelítostné zmrzlé krajině, byli mamuti, srstnatí nosorožci, tur pižmový, lumíci a ke konci doby ledové také sobi.

Příroda ale nebyla to jediné, co zdejší krajině dalo její osobitý ráz. Hlavním činitelem byl samozřejmě člověk. Pískovcové jeskyně a převisy byly prvním útočištěm pro prvního lidského obyvatele Českého ráje. Prvotní zmínky o dlouhodobějším pobytu člověka v Pojizeří můžeme datovat až do doby před 50 000 lety. Podle štípaných nástrojů z kamenů nalezených v jeskyních lze tohoto člověka zařadit do středního paleolitu neboli starší doby kamenné. Tito lidé v Českém ráji se živili lovem a sběrem. V 9. – 4. tisíciletí př. n. l., v době, kdy pleistocenní zvěř migrovala na naše území, se muselo zdejší obyvatelstvo přizpůsobit. Podle artefaktů můžeme doložit první pokusy o zemědělství. Lidé opustili kočovný způsob života a usadili se. Zdokonalila se výroba kamenných nástrojů, ale nepochybně také zpracování dřeva a následná produkce. Tito lidé zanechávají první významné stopy v krajině. Přizpůsobují si prostředí kolem sebe, upravují otvory ve skalách a tesají převisy. Významným objevem byla keramika, která se stala jednou

⁹ MARŠÁKOVÁ, Marie, Bohumír LIFKA, Jaroslav WAGNER a Věra BUBENÍČKOVÁ. *Český ráj: přírodní rezervace a kulturní památky*. 2. rozš. vyd. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1957. Publikace Státní památkové správy.

z prvních uměleckých dovedností. Nejstarší dochované fragmenty jsou tvořeny technikou volutové nebo vypichované keramiky. Na nádobách se také zachovaly otisky látek, což ukazuje na schopnost zpracovávání tkanin. Díky těmto nalezeným artefaktům, můžeme doložit, jak si první lidé přizpůsobovali krajinu kolem sebe.¹⁰

1.1.1.3 Středověk

Vlastní dějiny Českého ráje mají počátek ve 13. století, kdy se na celém území formují církevní a světská panství. Velká kolonizace měst v této době přináší velký převrat v hospodářské a sociální struktuře, zvyšuje se moc krále a ten podporuje svůj stát finančně. Královským městem v Českém ráji byl Jičín, nejspíše stál původně na místě dnešního Starého Místa u Jičína. Později se přesídlil blíže k řece Cidlině kvůli zvyšující se potřebě zdroje vody. Druhým nejstarším městem je Turnov, založený před rokem 1300. Místo pro vybudování Turnova bylo vybráno na soutoku řeky Jizery a potoka Stebénky, po vztyčení hradeb se město rozrůstalo do doby než mezi lety 1476–1478 bylo vypáleno a obyvatelstvo téměř všechno vyvražďeno. Znovu bylo vybudováno až na počátku 16. století a od roku 1552 patřilo ke královským.¹¹

Období renesance se Českého ráje příliš nedotklo, doznívající pozdní gotika je znát hlavně ve slohu nově stavěných hradů. Po bělohorské době byly české země příliš hospodářsky vyčerpané a nově nastupující barokní sloh nebyl tak silný, aby přerušil dosavadní uměleckou tradici. Po roce 1620 připadá Český ráj k panství Albrechta z Valdštejna a přicházejí změny politické, hospodářské i sociální. Tento vévoda si vybírá město Jičín jako své sídelní a dochází ke stavebnímu podnikání. Valdštejn vybudoval v Libosadě letohrádek se zahradou nebo kartuziánský klášter ve Valdicích. Přelom 17. a 18. století doprovázely změny Českého ráje i na venkově. Nejvýznamnější stavbou byl však zámek v Mnichově Hradišti.¹²

¹⁰ FILIP, Jan. *Dějinné počátky Českého ráje*. Praha: Státní archeologický ústav, 1947. Soupisy pravěkých památek.

¹¹ MARŠÁKOVÁ, Marie, Bohumír LIFKA, Jaroslav WAGNER a Věra BUBENÍČKOVÁ. *Český ráj: přírodní rezervace a kulturní památky*. 2. rozš. vyd. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1957. Publikace Státní památkové správy.

¹² tamtéž

1.1.1.4 Šlechtický rod Aehrenthalů

Důležitým faktorem pro utváření krajiny Českého ráje, potažmo Hruboskalska byl rakouský šlechtický rod českého původu Aehrenthalové. Jejich historie sahá do konce 17. století, kdy patřili mezi obyčejné rolníky z okolí města Příbrami, kteří zbohatli na dodávkách obilí pro armádu během sedmileté války.¹³ Český ekvivalent ke jménu Aehrenthal je zjednodušeně „Klasoúdolí“, to dokládá i fakt, že mají ve znaku tři klasy obilí, nejspíše jako odkaz na svou rolnickou a řemeslnou minulost. Bohatství rodu vybudoval Jan Antonín Alexandr, který bývá nazýván zkráceně Lexa. Díky svým zásluhám byl povýšen do rytířského stavu a od roku 1790 se pyšnil přídomkem Aehrenthal. Jan Lexa skoupil panství Hrubá Skála od Adama z Valdštejna roku 1821 a tím začala vláda jeho rodu v srdci Českého ráje. Aehrenthalové se rozhodli zušlechtit okolí panství a začali se zalesňováním svých polností. To vedlo ke skupování pozemků, které vlastnili zemědělci a řemeslníci ve vesnicích přilehlých k Hrubé Skále. Jednalo se převážně o těžaře pískovcových kvádrů a drobné zemědělce.¹⁴ Ti měli své vesnice a obydlí vtesané do skal hluboko v lesích, kde žili po celý rok. Aehrenthalové skupovali jejich pozemky za velmi vysoké částky, aby vystěhovaní obyvatelé Českého ráje měli prostředky začít život někde jinde. Z velké části vesničané prodali svoje domovy a stěhovali se do okolních vesnic a měst. Podle záznamů, ti ze starousedlíků, kteří nechtěli prodat svoje stavení, byli nuceni se vystěhovat pod pohrůžkou vypálení pozemku. V některých případech se tomu i stalo, zbytky zaniklých vesnic můžeme najít i dnes v okolí Nouzova, Radče nebo Bukoviny. Aehrenthalové na skoupeném území založili v roce 1860 oboru, která se nazývala Bukovinský park nebo Arboretum Bukovina. Tento akt vedl k dalším zásahům do prostředí Českého ráje, které dotvořily prostředí Hrubé Skály téměř do podoby, jak ji známe dnes.¹⁵

¹³ Lexové z Aehrenthalu. [online]. Dostupné z: <http://www.castles.cz/genealogie-heraldika/lexove-z-aehrenthalu.html>

¹⁴ MARŠÁKOVÁ, Marie, Bohumír LIFKA, Jaroslav WAGNER a Věra BUBENÍČKOVÁ. *Český ráj: přírodní rezervace a kulturní památky*. 2. rozš. vyd. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1957. Publikace Státní památkové správy.

¹⁵ Doksany a rod Aehrenthalů. [online]. Dostupné z: <http://novedvory.blog.cz/1406/doksany-a-rod-aehrenthalu>

1.1.2 Turismus v Českém ráji

Slovo turismus, od slova túra, je slovo přejaté přes německé *Tour* z francouzského *tour*, neboli (okružní) cesta, procházka, původně obrat, otočení a to z latinského *tornus* – soustruh, dláto. Pod významovým vlivem odtud odvozeného starofrancouzského *turner* – otáčet, obracet.¹⁶

To, myslím, dnešním turistům schází. Pozastavit se v krajině, otočit se a rozhlédnout se okolo sebe. Podle mého názoru se turismus stal veskrze komerční záležitostí. Na důkladné prozkoumání místa, kam putujeme, není čas.

„Každé zastavení je čtením krajiny a to ze všech jejích významových vrstev.“¹⁷

Výjimkou jsou trempové. Podle mých zkušeností trempové zmizí hluboko do útrob přírody, co nejdál od všech starostí dnešní doby a takřka splynou s přírodou. Ovšem na některých místech i oni nevědomky ničí historické stopy. Příkladem je tomuabri (převis) pod Pradědem, kde na neolitickém hrobu přespávají a zapalují ohně.

Turistika se vyvinula z poutnictví. Poutníci putovali nejdříve za náboženskými účely, pak následovaly poutě romantické. V 19. století se rozšířily poutě nacionální. Časem vznikl fenomén turistiky, poté masové turistiky, dále až adrenalinové turistiky a nyní se vracíme zase zpět k poklidné rodinné turistice.¹⁸

„Krajina pro poutníky, má vlastnost jedné z nejkrásnějších českých krajin. Je nutné ji prochodit pěšky.“¹⁹

Mezi turisty nejnavštěvovanější místa v Českém ráji patří hruboskalská přírodní rezervace.

¹⁶ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001. ISBN 8085927853.

¹⁷ VÁCLAV CÍLEK. *Mapy krajiny* [online]. [cit. 2011]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10309859621-mapy-krajiny/>

¹⁸ tamtéž

¹⁹ tamtéž

1.1.2.1 Zlatá stezka Českého ráje

Zlatá stezka Českého ráje je značená turistická stezka, která spojuje nejznámější a nejvýznamnější místa v Českém ráji. Vznikla spojením dosavadních stezek a počátek se datuje do konce třicátých let dvacátého století. Cílem bylo vytvořit jednotnou cestu, která by turistům umožnila navštívit známé kulturní i přírodní památky Českého ráje.²⁰ Je to trasa dlouhá 120 km. Začíná v Mladé Boleslavi, vede přes Mnichovo Hradiště, Turnov až do Jičína.²¹ V současnosti zájem turistů o absolvování celé trasy značně upadá.²²

1.1.3 Srdce Českého ráje – město Turnov

Je nedílnou součástí Českého ráje a odedávna se mu přezdívá srdce Českého ráje. Turnov je z hlediska počtu obyvatel největším městem okresu Semily, výměrou 2273 ha se řadí na 5. místo. Leží v tzv. Turnovské pahorkatině, v území tvořeném kvádrovými pískovci, písčitými slínovci a jílovci. Počtem obyvatel 14 500 se Turnov řadí na 92. místo v České republice.²³

Z klimatického hlediska se Turnov nalézá na rozhraní tří jednotek. Jsou to Mnichovohradištská kotlina, Vyskeřská plošina a Libuňská brázda. Důležitým prvkem je řeka Jizera s údolní nivou. Nadmořská výška se pohybuje mezi 243 m n. m. a 420 m n. m.²⁴

První doložená zmínka o městě pochází z 12. století, kdy zde sídlil rod Markvarticů, ovšem počátky osídlení se datují již do doby kamenné. V průběhu dějin se městem prohnaly války, velké požáry i mnoho panovníků a město nijak zvlášť neprosperovalo. Ovšem díky výhodné pozici se zde začalo rozvíjet kamenářství a řemesla začala městu pomáhat v rozkvětu. Pracovalo se především s drahými kameny, např. achát, jaspis, olivín nebo granát. Díky práci s drahými kameny je město známé dodnes. Rozvíjela se další řemesla a to hlavně díky potřebě opravovat město po požárech. Dařilo se zde ve

²⁰ Historie a současnost. [online]. [cit. 2013-18-10]. Dostupné z: <http://www.zlatastezkaceskehoraje.cz/cs/historie-a-soucasnost-1.html>

²¹ Prokop Marek. Zlatá stezka Českého ráje. [online]. Dostupné z <http://www.marekp.cz/zlata-stezka-ceskeho-raje>

²² Historie a současnost. [online]. [cit. 2013-18-10]. Dostupné z: <http://www.zlatastezkaceskehoraje.cz/cs/historie-a-soucasnost-1.html>

²³ Informace o městě Turnov, [online]. [cit. 2015—4]. Dostupné na: [www.http://www.turnov.cz/cs/mesto/zakladni-informace-1.html](http://www.turnov.cz/cs/mesto/zakladni-informace-1.html)

²⁴ tamtéž

stavebnictví, truhlářství, ale i cihlářům a zedníkům. Díky rozvíjejícímu se obchodu byly stavěny silnice, železnice i dlážděné ulice, které jsou zachované dodnes.²⁵

V současnosti je město zabezpečeno širokou škálou sociálních služeb, od nemocnice, přes hotely, kulturní domy, koupaliště, sportovní areály až po fabriky, které zaměstnávají většinu obyvatel. Turnov je dnes známý jako město památek, turismu a drahých kamenů. Známé jsou také například Maškovy zahrady – dříve slavné zahradnické služby.

1.1.4 Hruboskalsko

Hruboskalsko je přírodní rezervace o rozloze 219, 2 ha ležící v Jičínské pahorkatině. Nachází se 3 km od Turnova a je ohraničeno obcemi Sedmihorky, Hrubá Skála a Kacanovy.²⁶

Krom Českého ráje patří také do přírodní lesní oblasti Severočeská pískovcová plošina. U příležitosti Dne Země 22. 4. 1998 bylo vyhlášeno jako přírodní rezervace za účelem ochrany lesa i památek. Díky kopcovité krajině má velký rozsah minimální a maximální nadmořské výšky. Maximální nadmořskou výšku dosahuje ve 421 m a naopak minimální ve 260 m n. m.²⁷ Skály dosahují výšky až 120 m a nejvýše položená skalní plošina je ve 380 m n. m.²⁸

Téměř celé území Hruboskalska je souvislým přírodním parkem, kde na každém kousíčku najdeme nějaký přírodní poklad a zvláštnost – bizarní průrvy, skalní římsy, převisy, ale také sochy tesané přímo do skal či kamenné reliéfy.²⁹ Nacházejí se zde i památné stromy – starobylý dub u arboreta Bukovina a mnoho dalších v tomto arboretu.³⁰

Turisty hojně navštěvovaný je zámek Hrubá Skála, jež dal celému území název. Krajina Českého ráje je nejvíc sama sebou ve skalních městech. Skalní město definované

²⁵ KOLDOVÁ, Denisa. *Terminál pro srdce Českého ráje*. Liberec, 2015.

²⁶ Hruboskalsko. [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Hruboskalsko>

²⁷ Zvláště chráněná území. [online]. Dostupné z:

http://drusop.nature.cz/ost/chrobjekty/zchru/index.php?frame&SHOW_ONE=1&ID=1935

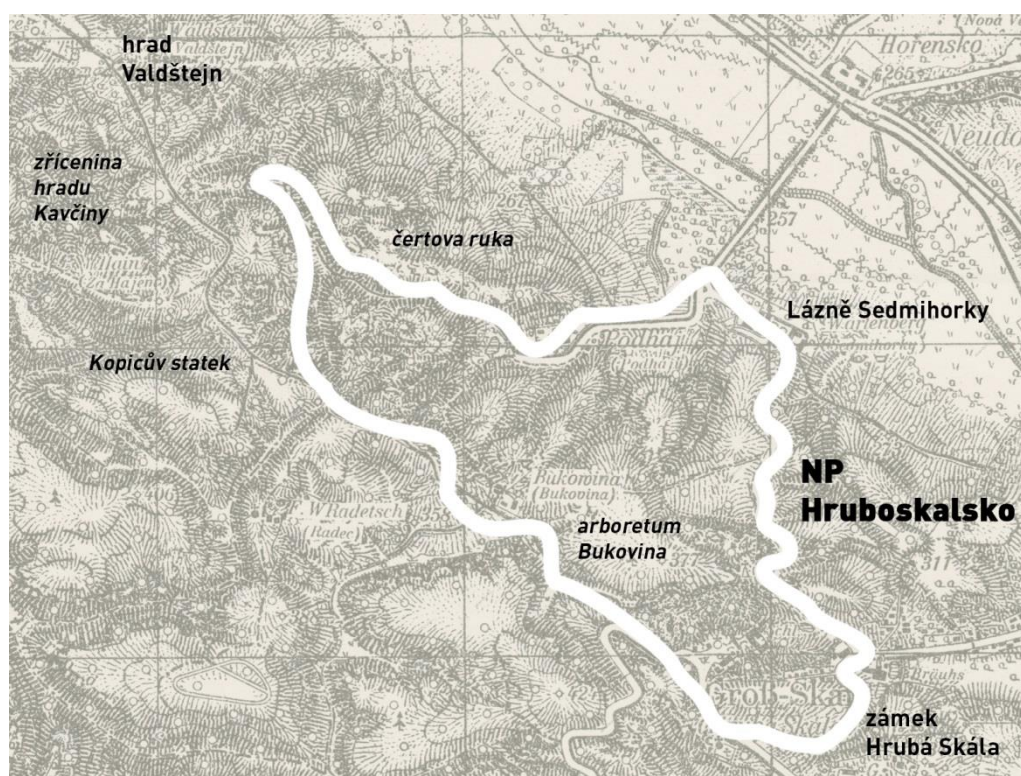
²⁸ Hruboskalsko. [online]. Dostupné z: <http://www.skalnimesta.cz/hruboskalsko>

²⁹ Mapy krajiny [online]. [cit. 2011]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10309859621-mapy-krajiny/>

³⁰ Zvláště chráněná území. [online]. Dostupné z:

http://drusop.nature.cz/ost/chrobjekty/zchru/index.php?frame&SHOW_ONE=1&ID=1935

podle geomorfologie je labyrint skalních věží oddělených roklemi a soutěskami, jsou to pozůstatky původně jednolitého skalního masivu tedy písčitých sedimentů mořského pobřeží. Po ústupu moře byly do hloubky rozlámány a později působením mrazu, vody či slunce, ale i živé přírody, která se na nich usadila, vytvarovány do zvláštních až fantastických tvarů. Skalní město je tak nejen komplex živé a neživé přírody, ale rovněž kulturní fenomén a to svým pravěkým osídlením skalními hrady a koneckonců i pověstmi, které se o nich vypravují.³¹

Obrázek 2

1.1.5 Přírodní památky Hruboskalska

Do této kapitoly jsem zařadila turisticky profanované přírodní úkazy, které v sobě nesou důležitý či zajímavý odkaz.

³¹ Mapy krajiny [online]. [cit. 2011]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10309859621-mapy-krajiny/>

1.1.5.1 Skalní město

Mezi nejznámější přírodní památku Hruboskalska řadíme Skalní město. Jedná se o jedno z nejznámějších skalních měst v České republice. Skalní věže v počtu cca 400 kusů dosahujících až 55 m a kaňony poskytují ideální prostředí nejen pro pěší turisty, ale jsou také velmi vyhledávanou atrakcí horolezců.³² Ve skalách objevíme nesmírné bohatství tvarů a forem, které dají podnět naší fantazii. Na desítkách značených cest najdeme spoustu dalších přírodních pokladů.³³

1.1.5.1.1.1 Vyhlídky

Kde bychom si měli krajinu prohlédnout lépe než na vyhlídkách. Hruboskalsko jich nabízí několik desítek. Většina z nich sice není v moc dobrém technickém stavu, ale správa geoparku se snaží vyhlídky udržet v přístupném stavu. Budeme-li opatrní, můžeme si s klidem vychutnat nejkrásnější pohledy, které krajina nabízí. Nejznámější vyhlídky jsou Mariánská vyhlídka, která nabízí pohled na Hrubou Skálu s pozadím skal a Trosek, vyhlídka na Kapelu nebo Hlavatice.³⁴

1.1.5.1.1.2 Symbolický hřbitov horolezců

Nedaleko Mariánské vyhlídky byl na stěně Nekonečné skály založen symbolický hřbitov horolezců, kteří tragicky zahynuli při horolezeckých výpravách po celém světě. Autor památníku sochař V. Karoušek nešťastně naplnil svoji původní myšlenku, když sám tragicky zahynul při výpravě v Peru v roce 1970.³⁵

1.1.5.2 Arboretum Bukovina

Arboretum Bukovina bylo založeno zhruba roku 1860 na území zrušené stejnojmenné osady. Založil ho tehdejší majitel hruboskalského panství Jan Bedřich Lexa z Aehrenthalu ve spolupráci se svým správcem Leopoldem Angrem. Na území 2, 73 ha

³² Hruboskalské skalní město. [online]. Dostupné z: <http://www.kudyznudy.cz/Aktivity-a-akce/Aktivity/Hruboskalske-skalni-mesto.aspx>

³³ Hruboskalsko. [online]. Dostupné z: <http://www.cesky-raj.info/dr-cs/710-hruboskalsko.html>

³⁴ Vyhlídky v Hruboskalském skalním městě. [online]. Dostupné z: <http://www.zlatastezkaceskehoraje.cz/dr-cs/12081-vyhličky-v-hruboskalskem-skalnim-meste.html>

³⁵ Symbolický hřbitov horolezců. [online]. Dostupné z: <https://www.turistika.cz/mista/symbolicky-hrbitov-horolezcu/detail?layout=phone>

roste 35 druhů stromů, v přibližném počtu 400 kusů. Je to jedna z nejstarších sbírek dřevin a jeden z prvních pokusů o pěstování severoamerických dřevin ve střední Evropě.

V arboretu kromě stromů nalezneme také historický altánek postavený ve švýcarském stylu z druhé poloviny devatenáctého století. Nachází se zde sezónní informační středisko. Nutno podotknout, že právě zde dostaneme klamné informace o ušlechtilosti pánů z Aehrenthalu. V zadní části areálu nalezneme vyhlídku Kamenný stůl.³⁶

1.1.5.2.1.1 Slavný spor o buk

Chudý statkář Vrabec, který žil v posledním stavení, které zůstalo po obci Bukovina, potřeboval peníze na uživení svých osmi dětí. Páni ze Skály odmítli vykoupit jeho statek, a tak se Vrabec rozhodl, že prodá starý buk, který stál na rozhraní jeho chalupy a velkostatku. Dostal za něj 50 zlatých za kmen a 50 zlatých za dříví a pařez. Urozený soused z lesní správy podal na něj žalobu, ve které odhadnul buk na 35 zlatých. Strom poté odvezli do zámku. Vrabec věděl o mezníku i o malé šanci na výhru u soudu proti vrchnosti, ale jistý mlynář ho přemluvil, aby se soudil. U okresního vyšetřovacího soudu v Turnově se Vrabec hájil sám, neuspěl a odvolal se. Na radu krajského v Mladé Boleslavi podal na velkostatek protižalobu, přičemž mu krajský nadiktoval obhajobu včetně paragrafů. Svědci a staří pamětníci dosvědčili Vrabcovi mezník a on nakonec při skutečně vyhrál. Podobně vyhrál i soudní při o pařez a soudce Vrabce osobně pochválil za odvalu a za to, jak se hájil.

„Událost tato měla za následek, že kde kdo chtěl slyšeti z úst Vrabce záležitost a výsledek soudu, neboť bylo k neuvěření, aby prostý občan vyhrál na pánech.“³⁷

1.1.5.3 Čertova ruka

Skalní bradlo Čertova ruka je velmi významné archeologické naleziště. Byly zde objeveny nálezy z mnoha kultur napříč dějinami – od neolitu až po dobu římskou. Lidé s vypíchanou keramikou, tzv. šňůrový pasteveci, lidé popelnicových polí a mnoho dalších

³⁶ Bukovina. [online]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=25623>

³⁷ Kronika obce Hrubé Skály

mnohdy ani archeology nezařaditelných nálezů.³⁸ Dokonce se zde nacházel i středověký hrad, který byl ale celodřevěný a pak z něj zbyly pouze záseky ve skalách.³⁹

1.1.6 Kulturní památky Hruboskalska

1.1.6.1 Zámek Hrubá Skála

Zámek vznikl přestavbou hradu Skála ze 14. století. Původní „Pán na Skále“ byl zřejmě Hynek z Valdštejna. V 17. století byl zámek přejmenován na Hrubou Skálu pro odlišení od Malé Skály.

Je vystavěn na dvou od sebe oddělených skalách a tím zaručoval obyvatelům přírodní bezpečné opevnění. Přístup do zámku byl zajištěn padacím mostem. Dnes zde stojí most kamenný, který zdobí barokní sochy sv. Floriana a sv. Vavřince od Jiřího Josefa Jelínka z roku 1725. V minulosti byla velká výhoda vlastní studna, ze které mohli obyvatelé čerpat vodu i při obléhání. Zámku dominuje velká hranolová věž s vyhlídkovým ochozem. Na fasádě jižního křídla se částečně dochovala renesanční sgrafita. Za 600 let se tu vystřídala řada majitelů. Zřejmě nejvýznamnějšími majiteli, co se ovlivnění podoby Českého ráje týče, byl rod Aehrenthalů. V současnosti slouží zámek jako hotel, restaurace a konferenční sály.

Stavební vývoj Hrubé Skály můžeme rozdělit na tři hlavní období. Původní hradní podobu dala zámku gotika. V 16. století byly provedeny malé úpravy a Skála tak získala více zámecký charakter. Roku 1710 zde vypukl velký požár a někdejší pánové Valdštejnové zámek opravili do vkusu baroka. Dnešní vzhled zámek získal až roku 1859.⁴⁰

³⁸ WALDHAUSER, Jiří a Václav DAVID. *Český ráj očima archeologie: 300 tajemných míst a jejich příběhy*. Liberec: Knihy 555, 2006. ISBN 80-86660-15-X.

³⁹ Karlovice(Mašov), hradiště Čertova ruka. [online]. Dostupné z: <http://www.archeolog.cz/lokalita/hradiste-certova-ruka/28>

⁴⁰ Hrubá Skála Sedmihorky. [online]. [cit. 2013-27-6]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=pudL-cQDf9A>

1.1.6.2 Zřícenina hradu Valdštejn

Hrad Valdštejn je nejstarším hradem Českého ráje. Je to zřícenina raně gotického hradu, založeného na třech pískovcových skalách v letech 1260–1280. Hrad byl rodovým hradem pánů z Valdštejna. Valdštejnové hrad obývali po 100 let. Zanikl po požáru koncem 16. století. Dva kamenné mosty spojují předhradí s prvním nádvořím a s budovou na druhém skalním bloku. Mosty jsou osazeny kopiemi barokních soch. Originály soch jsou umístěny v kapli sv. Jana Nepomuckého uvnitř hradu.

Název vznikl z německého slova „Waldenstein“, což v překladu znamená lesní kámen. Původně se tak hrad i nazýval.⁴¹

Podle některých zdrojů se někteří panovníci z rodu Markvarticů, kteří hrad vlastnili, nechali pojmenovat právě po tomto hradu.

Dominantu zříceného hradu dnes tvoří kaple sv. Jana Nepomuckého. Na prvním nádvoří se nachází kaplička, která ukrývá obraz sv. Jana Křtitele, který byl prý namalován podle podobizny K. H. Máchy. Údajně se jedná o jedinou podobiznu tohoto básníka.⁴²

Zachované je také sklepení, slavnostní sál a salónek s portréty rodiny posledního pána Lexy z Aehrenthalu.

1.1.6.3 Zřícenina hradu Kavčiny

Toto malé šlechtické sídlo bylo patrně založeno ve 14. století jako sídlo některého člena rodu pánů z Valdštejna. Jediná zmínka o tomto hradu pochází z roku 1440, kdy byl hrad dobyt lapky a dále nebyl znovu obnoven. Hrad Kavčiny byl považován za předsunutou fortifikaci nedaleko ležícího hradu Valdštejn.⁴³

Hrad byl vystavěn na skalním hřebenu, rozdělený na šest izolovaných bloků. Jako spojnice fungovaly dřevěné mosty. Jediné, co se z hradu dochovalo, je pozoruhodné

⁴¹ Hrad Valdštejn. [online]. Dostupné z: <http://www.hradtrosky.eu/tipy-na-vylet/hrad-valdstejn/>

⁴² Jak vypadal český básník Karel Hynek Mácha?. *Fridrichová Jana*. [online]. [cit.2010-10-5]. Dostupné z: http://ceskolipsky.denik.cz/kultura_region/jak-vypadal-cesky-basnik-karel-hynek-macha20100510.html

⁴³ Zřícenina skalního hrádku Kavčiny. [online]. Dostupné z: <http://www.kacanovy.cz/Kavciny/>

stropní kotvení nadzemních dřevěných konstrukcí v podobě draží a velký čtyřhranný objekt s přilehlou skalní světničkou.⁴⁴

Dále zde byly nalezeny střepy z plochých kachlů z červené cihlovité hlíny, se znázorněním pařátu orla. Díky nim bylo možné přisoudit jako majitele hradu pána Vojtka z Orle, který byl majitelem Valdštejna koncem 15. století.⁴⁵

1.1.6.4 Kopicův statek

Unikátní roubená stavba nacházející se poblíž vesnice Kacanovy získala svůj název podle svého majitele Vojtěcha Kopice. Je to typický pojizerský dům, který by nebyl tak známý nebýt právě Vojtěcha Kopice, který zde jako naivní sochař samouk vytesal do okolních skal řadu reliéfů. Najdeme tu postavy z českých dějin – sv. Václav, prezident Masaryk, výjevy z Bible doplněné verši, i zvířata. Místo je tak hojně navštěvováno jako muzeum pod širým nebem a děti se zde hravou nezapomenutelnou formou mohou učit něco málo z českých dějin.⁴⁶

1.1.6.5 Adamovo lože

Skalní útvar Adamovo lože nechal vytvořit maltézský rytíř František Adam z Valdštejna, bratr Josefa z Valdštejna, posledního valdštejnského majitele panství Hrubá Skála.⁴⁷

Původní název areálu byl Venušina sluj a měl být připomínkou trojice Adamů – prvního člověka, zakladatele rodu Adama z Valdštejna a Františka Adama, který ji nechal vybudovat. Základem byl oltář lásky se sochou milenecké dvojice a Amora. Naproti byla vytesána pohovka s dvojicí lvů. Práci byl pověřen sochař Chládek z Turnova. Tato historie není dnes moc v povědomí, většina turistů má za to, že původní účel areálu byl zřízen pro

⁴⁴ WALDHAUSER, Jiří a Václav DAVID. *Český ráj očima archeologie: 300 tajemných míst a jejich příběhy*. Liberec: Knihy 555, 2006. ISBN 80-86660-15-X.

⁴⁵ Zřícenina skalního hrádku Kavčiny. [online]. Dostupné z: <http://www.kacanovy.cz/Kavciny/>

⁴⁶ Kopicův statek s nedalekými skalními reliéfy- památka lidové architektury. [online]. Dostupné z: <http://www.kudyznudy.cz/Aktivita-a-akce/Aktivita/Skalni-reliefy-u-Kopicova-statku.aspx>

⁴⁷ Adamovo lože - skalní reliéf v Českém ráji. [online]. Dostupné z: <https://www.turistika.cz/mista/adamovo-loze-skalni-relief-v-ceskem-raji/detail>

filmové účely. Navíc, dnes jde rozpoznat pouze pohovka, o mileneckém sousoší se mnohdy ani neví.⁴⁸

1.1.6.6 Středověké sušárny na ovoce

V 19. století začaly vznikat po celém Českém ráji sušárny na ovoce. Vytesávaly se do skal daleko od obydlí, aby se předešlo nebezpečí požáru. Ovoce se zde sušilo především v zimním období a vyváželo se až do Německa. Nejvíce se zpracovávaly švestky, které zde byly hojně vysázené. Sušárny byly vytesány do skal, uprostřed byl prostor na pec, ovoce se pokládalo na dřevěné rošty. Většinou zde byl vytesán dýmník, aby částečně odváděl kouř, k uzavření prostoru sloužila dřevěná vrata. Důvod, proč se sušárny tesaly takto do skal, není ani tak praktický jako „protřelý“ a to vyhnutí se placení daně. Takto ve skále ve vertikální hladině se nezaznamenají na mapu a jsou proto osvobozeny od daně.

Hruboskalské švestky byly proslulé a vyvážely se po střední Evropě. Z trhu je vytlačily až bosenské švestky, sušené na slunci a to hlavně proto, že z nich nebyl cítit kouř.

Jedna takováto sušárna leží cca 10 metrů od hlavní cesty, která spojuje Hrubou Skálu s Valdštejnem. V její blízkosti denně projde řada turistů, aniž by si uvědomili, že to není obyčejná skála. Dokonce ani většina domorodců nemá tušení o existenci sušáren.⁴⁹

1.2 Místa, která jsem zvolila pro zasazení své výtvarné intervence

1.2.1 Radeč

Zaniklých osad je na Hruboskalsku mnoho, nejznámější jsou Bukovina, Nouzov a Radeč. Já jsem se zaměřila na obec Radeč a to hlavně z toho důvodu, že zde je zajímavá historie, která je na místě zřejmá dodnes.

Před rokem 1514 je jméno Radeč zmiňováno pouze jako neobsazený dvůr. Až později zde vzniká osada se sedmnácti staveními. Její obyvatelé se živili především hospodařením na malých polích či prací v lese. Císařský otisk z roku 1842 udává ještě místní názvy Pilařovsko a Rovná Radeč.

⁴⁸ Adamovo lože. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Adamovo_lo%C5%BEE

⁴⁹ Sušení švestek v Českém ráji. [online]. [cit. 2006-12-9]. Dostupné z: <http://www.trosky.cz/rajnet/web/zobraz.asp?id=769>

Podle Mullerovy mapy z roku 1720 víme, že na Radči i Bukovině existovalo pár stavení.

Z vyprávění Josefa Vrabce z Bukoviny se dozvíme:

„Všechna čísla popisných událostí byla zaprodána hrabětem Josefem z Valdštejna (1755–1814), jenž ve svém panství Hruboskalském je nechal vyměřiti v lesích, lidé pak kupující pro stavbu a pole les vykáceli. Z dřeva tohoto nastavěli sobě stavení, z čehož postavili tyto tři obce (Bukovina, Radeč, Nouzov) v panství Hruboskalském.“

Z gruntovních knih můžeme zjistit konkrétní informace o jednotlivých obyvatelích – kolik platili úroky, kolik dní měli povinnou robotu atd. Například v registru hruboskalského panství z roku 1514 jsou uvedeny tři osedlé. „Pešťála, platicí roční úrok 17 gr. 1 p. a povinovaného 8 dny roboty, při nichž reje polovinu záhonu řepy, trhá polovinu záhonu konopí a pleje též polovinu záhonu prosa.“⁵⁰

Další zmínky o obci Radeč najdeme ze zápisu z roku 1602, kdy obec patřila rodu Smiřických. Pozemkové knihy nabízejí zdroj poznání hospodářské situace, zadluženosti i prosperity jednotlivých osad. Díky nim můžeme nahlédnout do života tamních obyvatel. Pro mé účely však v gruntovních knihách nenacházím nic přínosného. (Šourek 2006, s. 282. Sčítací operát)

Roku 1857 zakoupil osadu Jan Bedřich z Aehrenthalu. Tím začíná nová etapa pro tuto vesnici. Majitel velkostatku sice ponechává většinu stavení nerozbořenou, započal se tím ovšem počátek jejího konce.

Z gruntovních knih můžeme také vyčíst, která stavení, kdy a za kolik zlatých byla prodána pánům z Aehrenthalu.

Většinu stavení Aehrenthalové vykoupili za slušné peníze. Bývalí majitelé tak mohli zakoupit mnohdy i statek mnohem větší ceny, než jakou mělo jejich stavení na Radči. Někteří se ale stěhovat nechtěli. Zřejmě jim nepřišlo správné, aby byl jejich domov zbořen jenom pro účely rekreačního parku velkostatkářů. Pro ty ovšem byli přítěží a za neuposlechnutí výzvy k prodeji mnohdy stavení vypálili. Povolení k nové stavbě

⁵⁰ ŠONSKÁ, Zuzana. *Zaniklé osady Turnovska do konce 19. stol.* Hradec Králové, 2008.

samozřejmě vydáváno nebylo a tak bývalým majitelům nezbylo nic jiného než odejít. Tito dostali zapláceno jen poskrovnu, nebo vůbec.

Zajímavé je, že se o vypalování osad pro účely parku nemluví a většina ani zdejších obyvatel o tom vůbec neví. Turistům jsou podávány informace o dobromyslnosti a podnikavosti pánů z Aehrenthalu. V informačním středisku v arboretu Bukovina se dozvíme, že zdejší krásné lesy jsou zde jen díky Aehrenthalům, jinak by zdejší prostředí naplňovaly pouze skály a louky.⁵¹

Radeč č. p. 3

Vrabcovy paměti hovoří o požáru, který dům zasáhl. Roku 1877 bylo č. p. 3 zbořeno. Jediným pozůstatkem po stavení je pár pískovcových kamenů v místech bývalého chléva.

Jediný obytný objekt, který se vyhnul vypálení nebo zboření a stojí zde dodnes je někdejší sušárna ovoce, později dům pro 24 obyvatel a v současnosti hájovna. V minulosti se zde vystřídalo mnoho majitelů. V září roku 1857 koupil stavení Jan Bedřich z Aehrenthalu za 9000 zlatých. Ten zde nechal bydlet především služebné ze zámku a později, v roce 1880, lesního nádeníka Josefa Vávru s manželkou a dětmi. V roce 1923 získal dům nové číslo popisné 77 a je zapsaný pod obec Kacanovy. Trvale přestal být obýván v roce 1972 a dnes slouží jako rekreační objekt. Na průčelí visí kamenná deska s pozůstatky nápisu *Jan Krauza/ An(n)o 1846*, která byla původně umístěna na kapličce sv. Jana Nepomuckého.

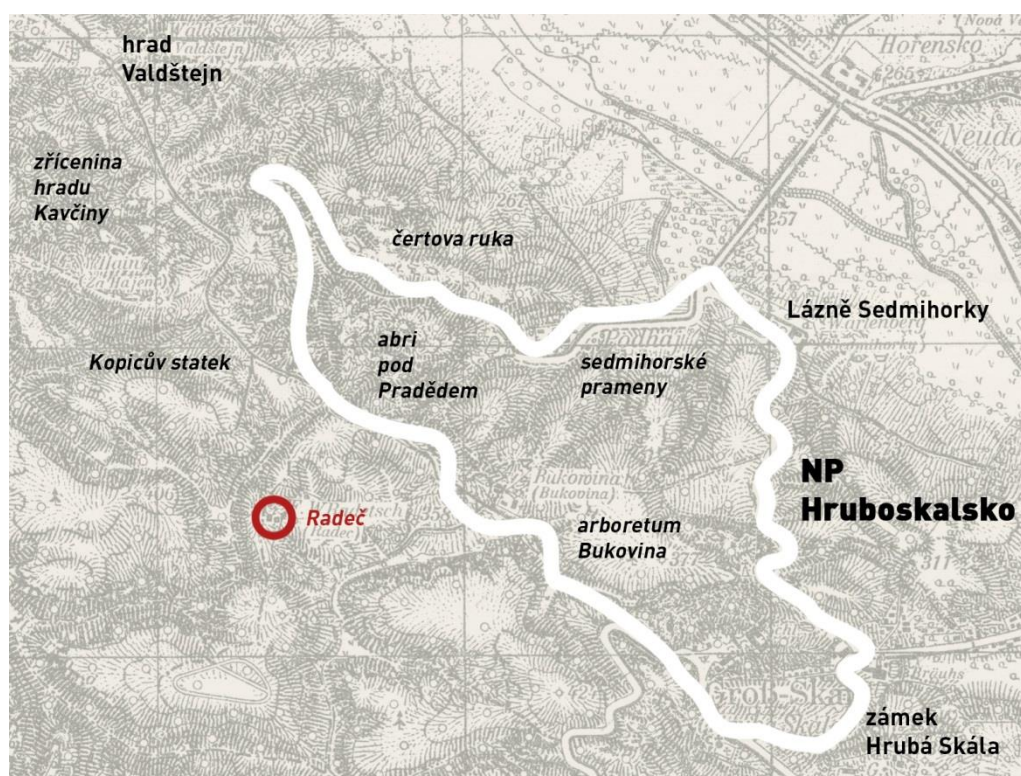
Kaplička je dalším objektem, který se vyhnul devastaci. Pravděpodobně byla postavena roku 1836 kameníkem a tesařem Janem Zemanem ze Žernova. Do štítového výklenku autor umístil sochu svatého Jana Nepomuckého. Uvnitř je kamenný oltář s nápisem: „*Kristus trpěl za nás, nám pozůstaviv příklad, abychom následovali šlépějí jeho, Anno 1829*“. Ovšem datace na oltáři může být uvedena chybně, neboť socha i oltář jsou dnes pouze repliky a při jejich zhotovení mohlo dojít k chybné interpretaci.

⁵¹ pozn. autorky. Informace o vypalování vesnic se podávají spíše slovně. Já osobně jsem se o těchto událostech dozvěděla z přednášky PhDr. Jana Prostředníka, Ph.D.

U jižní cesty se nachází bývalý pramen nebo studna zachovaná v podobě oválné prohlubně. Do vesnice vedlo celkem 5 cest, což jí dávalo značnou komunikační výhodu.⁵²

O zániku vsí Bukoviny, Radče a Nouzova informuje Josef Vrabec z Bukoviny:

„Hrabě Valdštejn byl generálmajor a císařský komoří za císaře Františka prvního, zůstal svobodný a stále se zdržoval ve Vídni, panství nadělal mnoho dluhu, a protože jeho úředníci a služebníci hospodařili po svém a pro svoji kapsu, byl nucen z nouze pozemky odprodat, hrabě z Valdštejna v roce 1814 zemřel a panství roku 1821 koupili Rentalové. Po zrušení roboty se tyto usedlosti uvnitř jejich panství nelíbili, a proto vše hleděli skoupit. Někteří lidé to prodali dobrovolně, ti dostali dobře zapláceno, někteří nechtěli a těm bylo někdy i stavení podpáleno, nové již pak stavět nedovolili. Veškerá pole a zahrady zasázeli lesem, dodnes se však různá jména po bývalých majitelích používají.“⁵³

Obrázek 3

⁵² ŠONSKÁ, Zuzana. *Zaniklé osady Turnovska do konce 19. stol.* Hradec Králové, 2008.

⁵³ ŠOUREK, Ladislav. *Za tajemstvími kraje pod Kozákovem: pozvánka do minulosti, aneb, Jak to tu kdysi (snad) vypadalo--*. Modřišice: Presstar, 2013. ISBN 9788087141083.

1.2.2 Lázně Sedmihorky

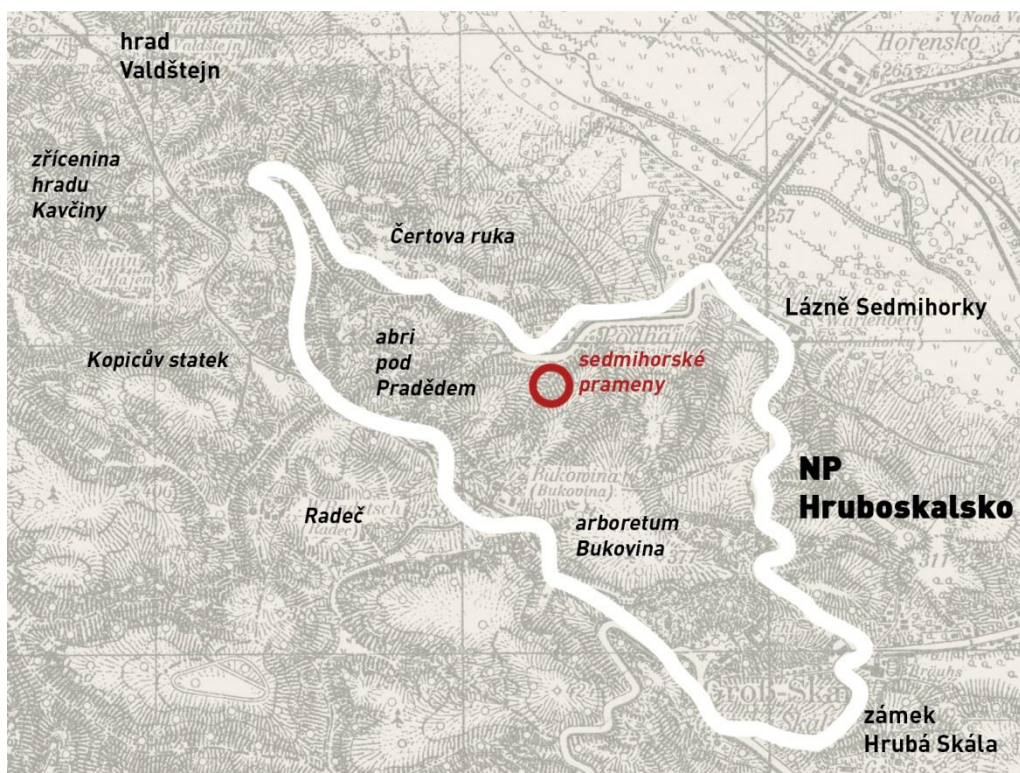
Dnes již nefunkční lázně nacházející se ve stejnojmenné obci Lázně Sedmihorky, která se nachází mezi Hrubou Skálou a Valdštejnem. V dochovaných budovách se nachází ubytovna. Jako vzpomínku na zakladatele zde nalezneme pouze jeho bustu od sochaře J. V. Myslbeka. Zkušební provoz byl zahájen 28. července 1841 na prvních sedmi pacientech. Lázně dostaly název BadWartenberg. K oficiálnímu otevření lázní došlo o rok později. Současný název Lázně Sedmihorky byl přijat v padesátých letech 19. století, kdy se díky národně uvědomovacímu procesu upřednostňovala čeština. Pojmenovány jsou po pověsti o sedmi vršcích a hůrkách, které zásobují místní prameny. Také základní pramen se nazývá Sedmihorka. Po vzoru Vincentza Priessnitze zde byla prováděna vodoléčba, ale dr. Šlechta si zásadně upravil některé léčebné metody. Nesouhlasil například s léčbou z výšky padající vodou nebo s dlouhodobým pobytem v ledové vodě. Díky zmírnění těchto extrémních metod dal příležitost k zařazení vodoléčby do tradiční medicíny. Léčilo se zde také pobytem na čerstvém vzduchu, tělesným cvičením a dietou.

V současné době sice resort slouží jako hotel, ovšem celá oblast chátrá. Jako lázně zde vypadá pouze jedna budova, a to ta s nápisem „Ayurvédské lázně“. Kolonáda je sice zachovalá, ale na okolních budovách spíše než odkaz minulosti najdeme reklamu. Na fasádě jedné z budov jsou pamětní desky se jmény slavných osobností, které místní lázně navštívily, např. T. G. Masaryk nebo Eliška Krásnohorská. Jediná vzpomínka na zakladatele je busta uprostřed kolonády. Dříve právě sem vedl pramen Sedmihorka a hosté se zde mohli z pítka občerstvit. Jediná informace, kterou se dozvídáme o Antonínu Šlechtovi je, že to byl zakladatel lázní. On byl ale také významným lékařem v oblasti vodoléčby. Nebýt jeho, myslím, že ani Priessnitz by tak slavný nebyl.⁵⁴ V areálu se také nachází rádobý restaurace, jde ale o nelákavý stánek s rychlým občerstvením.

Okolí lázní je ale o mnoho přívětivější. Obrovské staré stromy nás přivítají na Angrově stezce, kterou se můžeme vydat na stopu pramenům. První pramen Sedmihorka je dnes podchycen a zásobuje celou obec. Název získal proto, že je údajně napájen ze sedmi okolních vršků. Potom následují prameny Barbořin a Antonínův – zakladatele lázní a jeho manželky. Dále najdeme pramen Josefův, který je oblíbený především pro dřevěnou sochu Josefa, se kterou se řada turistů fotí. Josef Šokčević, chorvatský bán a polní zbrojmistr, se

⁵⁴ poznámka autorky

zde léčil roku 1865. Následuje Mariin pramen, podle *Marie Felicie z Aehrenthalu*, manželky *Jana Fridricha Lexy z Aehrenthalu*. Tento pramen v současné době zásobuje lázně a tak je jeho podoba zkažena technickým vzhledem. Dalšího pána z Hrubé Skály připomíná pramen Felixův. Ani ten již není zachovalý v původní podobě a působí ryze technicky. Posledním pramenem na stezce je Kořenského pramen, který nese název podle českého fotografa Josefa Kořenského. Angrova stezka dále pokračuje na zříceninu hradu Valdštejn.⁵⁵

Obrázek 4

1.2.2.1 Vincenz Priessnitz

Vincenz Priessnitz se narodil roku 1799 v Gräfenberku u Frývaldova v oblasti dnešních Jeseníků do chudé a osudem zkoušené rodiny. Od svých 12 let musel pečovat o svého slepého otce a celé hospodářství. Času na učení mu moc nezbývalo, zato ale trávil mnoho času v přírodě. Učil se ji respektovat a také jí naslouchat. Pověst praví, že jednou uviděl raněnou srnku, jak si máčí rány ve studené vodě a zkusil si takto léčit i své

⁵⁵ Prameny sedmi horek. Škaloud Jiří. [online]. [2011]. Dostupné z: http://www.putujici.cz/?p=p_218&sName=Prameny-sedmi-horek

pochroumané prsty. A proto, že se mu rány zahojily, zkoušel léčit nejprve zvířata a poté i lidi v sousedství. Když se mu podařilo takto vyléčit i zranění, které tehdejší kvalifikovaní lékaři diagnostikovali jako smrtelné, začali se za ním sjíždět lidé z celého širého okolí a z vděčnosti mu za jeho služby začali platit. Z těchto peněz nechal Priessnitz v roce 1822 vystavit první vodoléčebné centrum na světě, na místě své rodné chalupy. I přes nevoli, kterou jeho počínání vzbuzovalo u zdejších lékařů a oficiálních ranhojičů, se podařilo lázně zachovat a časem rozšířit o další budovy. Ročně se zde léčilo až 1500 pacientů z celé Evropy. Za studijními účely sem jezdili také lékaři a díky tomu se zdejší léčebné metody mohly šířit. Snad díky tomu vznikly i Lázně Sedmihorky, které založil MUDr. Antonín Šlechta.⁵⁶

1.2.2.2 Antonín Šlechta

Antonín Šlechta se narodil roku 1810 v mém rodném městě Lomnici nad Popelkou do rodiny hostinského Františka Šlechty, jehož rod byl známý v textilním průmyslu. Základní vzdělání získal zde, poté studoval gymnázium v nedalekém Jičíně a střední vzdělání dokončil na malostranském gymnáziu v Praze. Pokračoval studiem filozofie, posléze všeobecným lékařstvím na Karlově univerzitě. Ihned po studiích v roce 1836 pracoval jako domácí lékař v rodině hraběte Desfoursa na zámku Hrubý Rohozec. Poté přijal práci obecního lékaře v Turnově.⁵⁷ Zajímal se o přírodní léčitelství a věřil v sílu přírody. Začal se zabývat myšlenkou na založení přírodních lázní a okolí Turnova se mu zdálo příhodné. Nejen pro romantický ráz krajiny ale také pro vysokou koncentraci vodních pramenů s velmi studenou vodou.

Rytíř Alois Lexa z Aehrenthalu dal k dispozici na umístění lázní celé své panství a později významně pomohl i s přestavbou polesí na lázeňské budovy. Pacienty, spolupracovníky i sousedy byl obdivován a těšil se veliké úctě a oblibě. Byl známý pro svou dobročinnost. Potřebným nabízel své služby zdarma. Staral se nejen o pacientovu tělesnou kondici ale také o duševní zdraví. Každému naslouchal a pečlivě řešil všechny

⁵⁶ Vincenz Priessnitz. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Vinzenz_Priessnitz

⁵⁷ MUDr. Antonín Šlechta. [online]. [cit. 2016-6-5]. Dostupné z: <http://www.lomnicenadpopelkou.cz/mudr-antonin-slechta/d-9451>

zdravotní komplikace. V areálu zajišťoval i zábavu pro volný čas, protože věřil, že i dobrá nálada může být při léčbě nápomocna.⁵⁸

Nejlépe jsem si dr. Šlechtu představila podle slov G. Eima v časopise Zlatá Praha z roku 1884:

Zjev ozářený slunečným jasem vzácné intelligence, prosycený líbeznými barvami nejušlechtilejší rozšafnosti, zjev sálající blahodějným teplem ryzího, vši sobeckosti prázdného lidumilství. Tak navždy utkvěl v stech a tisících myslí obraz stříbrovlasého kmeta, jehož jméno v daleké cizině vyslovuje se s úctou, ve vlasti pak se zaslouženým obdivem a s upřímnou láskou. Zřídka kdy byl někdo jich tak hoden jako dr. Antonín Šlechta. ...

... Celý život jeho znamená nekonečnou řadu činů šlechtných. Půl století nejhorlivější práce ve prospěch trpícího lidstva ku jménu připojilo obsah i podstatu opravdového Šlechty. ...

... Dlouho, dlouho ve vědě lékařské a nikdy v národu českém nebude zapomenuto jméno dra. Šlechty. Věda již dávno ocenila v něm jednoho z nejpřednějších hydropatů, kterýž v náuce slezského rolníka Čenka Priessnitze uměl rozeznati jádro od škodlivé slupky. ... Znamená-li „stvořiti“ z ničeho něco učiniti, musí se říci stvoření lázní Sedmihorských. Chudý lékař venkovský, téměř bez veškerých prostředků vyhlídnul orlím okem jeden z nejkrásnějších, nejpráhodnějších koutků země české a pouhou osobní přímluvou u majitele dosáhl toho, že mohl učiniti z něho útulek, kam znenáhla naučili se putovati zástupové, aby našli tu zdraví aneb aspoň úlevy.⁵⁹

1.2.3 Abri pod Pradědem

Nedaleko známé a oblíbené skále Čertova ruka se nachází místo s velmi zajímavou minulostí. Jde o skalní převis pod skálou Praděd, a i když to na první pohled vůbec nevypadá, nachází se zde pohřebiště z období neolitu.

⁵⁸ Historie Lázní Sedmihorek 1840-2000. [online]. Dostupné z: <http://www.karlovice-sedmihorky.cz/o%20obci/kronika/LS.htm>

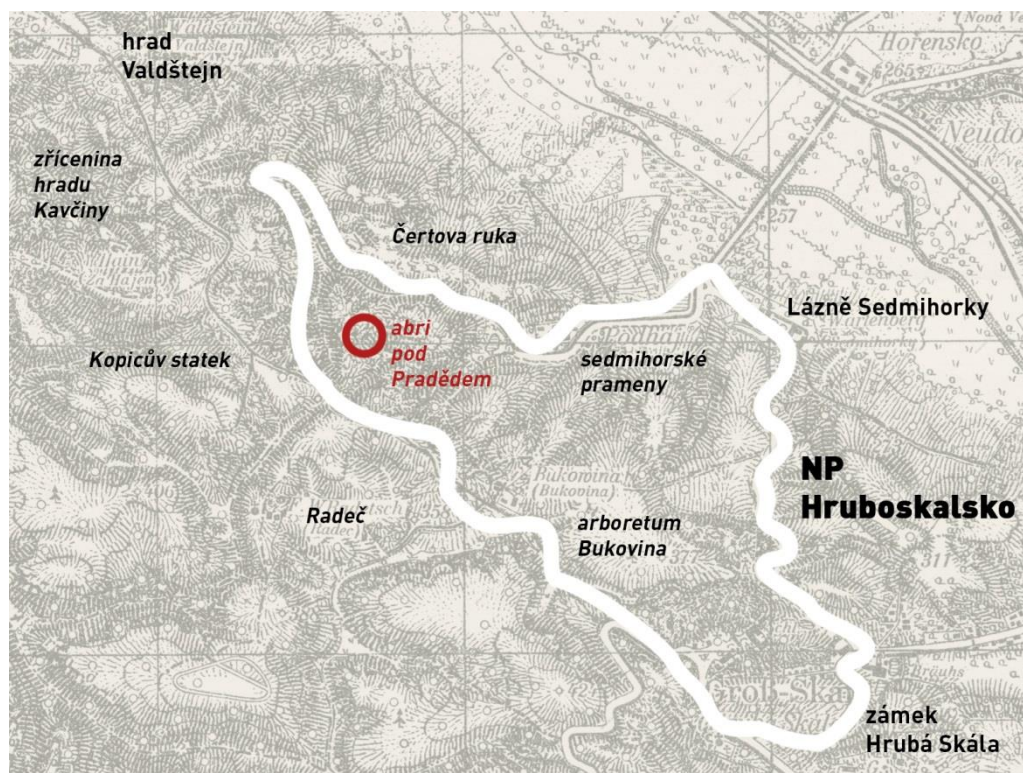
⁵⁹ Eim, G., Dr. Antonín Šlechta, rytíř Sedmihorský. [online]. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/1.1884/26/307.png>

„Jde o skalní převis o přibližné délce 10 m a hloubce 3 m. Tato lokalita byla objevena v roce 1947 L. Jislem a F. Proškem, kteří zde položili zjišťovací sondu. V roce 1995 jsme zjistili, že dochází k „vyvenčování“ sedimentární výplně před okap převisu. Při této činnosti bohužel došlo i k likvidaci unikátních archeologických nálezových situací. V letech 1995 a 1997 proběhl proto záchranný archeologický výzkum, kterým byla prozkoumána téměř celá sedimentární výplň se stopami působení člověka v pravěku. Podařilo se rozlišit nejen devět odlišných sídlištních horizontů, ale především půdorysy příbytků, které v těchto skalních oblastech starší výzkum vůbec nepředpokládal. Lokalita byla využívána ve střední době kamenné (mezolit, 9. – 6. tisíciletí př. n. l.), v mladší době kamenné (neolit, 5. tisíciletí), v mladší a pozdní době bronzové (kultura lužická a slezskoplatěnická, 12. – 8 stol. př. n. l.), dále ve vrcholném a pozdním středověku (15. – 16. stol.). Chaty zde byly budovány v období slezskoplatěnické a lužické kultury a dále v neolitu. V mezolitickém sídelním horizontu nebyla konstrukce chaty výzkumem zachycena. V horizontu mladší doby kamenné byl objeven i kostrový pohřeb mladého jedince (pravděpodobně dívky ve věku přibližně 12 let) ve skrčené poloze s náhrdelníkem z liščích zubů. Z tohoto hrobu bylo získáno první radiokarbonové datum z oblasti Českého ráje: 4710 – 4555 př. n. l.“⁶⁰

Převis sice nabízí ideální místo na přespání trempíkům, skála Praděd zase poskytuje horolezcům dobrodružnou výpravu, ale myslím, že i tito mají právě zjistit bez velkého úsilí, že se nacházejí na místě, které bývalo hrobem. Šamanka ležela na boku ve skrčené poloze – jak bylo zvykem v době kamenné pohřbívat. To, že to byla šamanka, archeologové usuzují podle náhrdelníku z liščích zubů, který měla kolem krku. Podle stavu a tvaru jejích zubů bylo zjištěno, že hlavní složkou potravy bylo maso. Podle PhDr. Prostředníka tento nález dokazuje, že ačkoli se nacházíme v neolitu, žila zde tlupa způsobem života lovců a sběračů, kdežto všude okolo se již dávno zeměděličilo. Toto není úplně běžný jev.⁶¹

⁶⁰ PROSTŘEDNÍK, Jan a Petr ŠÍDA. *Nejstarší dějiny Českého ráje a horního Pojizeří: Prehistory of Český ráj and the Upper Pojizeří Region*. Turnov: Muzeum Českého ráje v Turnově, 2010. ISBN 978-80-87416-01-3.

⁶¹ Osobní konzultace s PhDr. Janem Prostředníkem, Ph.D.

Obrázek 5

2 Koncept

2.1 Výběr lokality

Ve své práci jsem si dala za cíl poukázat na místa, která jsou opomíjená, ale mají své kouzlo, které by nemělo být přehlíženo. Jako příklad jsem si zvolila tři místa, která nejlépe vystihují podstatu tohoto území, jež bylo utvářeno přírodními silami. Celý Český ráj a Hruboskalsko je plné kouzelných míst, která ukrývají svá velká tajemství. Nabídnou je pouze těm, kteří projeví zájem a to prvním krokem směrem k poznání těchto míst. Existuje řada knih, které vypráví o skrytých koutech našeho ráje. Například kniha *Opomíjená místa Českého ráje* od Karla Čermáka⁶² nebo kniha *Český ráj očima archeologie, 300 tajemných míst a jejich příběhy* od Jiřího Waldhausera⁶³. I z těchto knih jsem čerpala inspiraci. Autoři se v knihách zmiňují o tom, že není snadné vybrat ta místa, která uvedou ve svých dílech. Stejného dojmu jsem nabyla i já. Obrátila jsem se proto na druhou stranu, do sebe, a vybrala místa podle svého subjektivního pocitu a zároveň místa, která jsou se mnou nějakým způsobem osobně spojená. S užším výběrem mi kromě mého pocitu pomohly přírodní živly, které utvářely Český ráj. Oheň, země a voda tvoří strukturu mnou vybraných míst a vzduch je prvek, který všechny tyto živly spojuje.

2.1.1 Zaniklá osada Radeč

Jako zástupce ohnivého živlu jsem si vybrala místo, kde hrál oheň zásadní roli při utváření jeho historie i prostředí. Místo ukryté hluboko v lesích, avšak značené turistickými značkami. Na první pohled rodinný domek ukrytý před civilizací, s vlastní kapličkou. Povrchní turista by mohl pokračovat ve své cestě dál, ale mně po zamyšlení už nedávalo smysl, proč by tu stála soukromá kaplička. Na druhý pohled můžeme spatřit kouzlo tohoto místa, ukrývající se kousek od hlavní cesty. Ve skalách jsou zde patrné stopy po lidském obydlí. Mezi stromy se v listí povalují pískovcové cihly pokryté mechem, ve skalách jsou vytesané sušárny na ovoce, či malé skříně. Dokonce jsou patrné i jakési

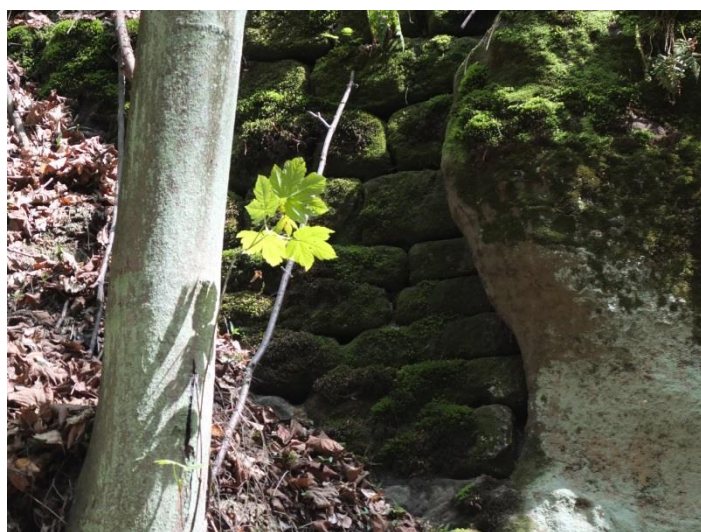
⁶²ČERMÁK, Karel. *Opomíjená místa Českého ráje*. Jilemnice: Gentiana, 2016. ISBN 978-80-86527-46-8.

⁶³WALDHAUSER, Jiří a Václav DAVID. *Český ráj očima archeologie: 300 tajemných míst a jejich příběhy*. Liberec: Knihy 555, 2006. ISBN 80-86660-15-X.

modlitebny s křížkem a prostorem na svíčku. I podle ostrých hran vytesaných do pravých úhlů můžeme usoudit, že se na tomto místě v minulosti rozléhala celá vesnice.

Informace o událostech, které poznamenaly zdejší život, o násilném vysídlení obyvatel, se neshánějí snadno. Zjistila jsem, že se zde nacházela poměrně velká obec. Důvod, proč zde život skončil, je prostý a smutný. Prachobyčejná touha hruboskalských pánů po klidném tichém parku, donutila místní starousedlíky opustit své domovy. Někdy i násilnou cestou skrze oheň. Lidé opustili hruboskalské panství a začali zakládat nové vesnice v blízkém okolí. Dům, ve kterém nacházím svůj domov, je datován do stejné doby jako budování lesního parku na Radči. S velkou pravděpodobností se tak dá předpokládat, že bydlím v domě, který stavěli vyhnanci z Radče a kde i oni našli svůj druhý domov.

Vypálená vesnice Radeč je propojená s mým bydlištěm, a tak jsem vytvořila vzpomínkovou „performance“ na vlastní zahradě.

Obrázek 6

2.1.2 Abri pod Pradědem

Nedaleko monotónních, tisíckrát vyšlapaných stezek se nachází tajemství, ukryté v hlubinách země. Pod skálou Praděd, se nachází hrob. A co by mělo více reprezentovat živel země, než hrob. Nic nenaznačuje, že by místo bylo nějak výjimečné. Turisté procházejí okolo, horolezci lezou na skálu, která hrob chrání, trempíci přespávají přímo na hrobě. Pohřbena zde byla mladá dívka. Byla ozdobena náhrdelníkem z liščích zubů a tak se můžeme domnívat, že byla považována za šamanku. Na první pohled nás na tomto místě uchvátí majestátnost skály. Ale po bývalých obyvatelích, po šamance, ani po jejím hrobu nenajdeme žádnou stopu. Svým zásahem jsem chtěla zhmotnit přítomnost dívky, která zde žila a poté několik tisíc let odpočívala.

Obrázek 7

2.1.3 Utajený pramen

Jako zástupce vodního živlu jsem našla místo, které souzní s mojí osobností. Je klidné až přímo uklidňující. Je tu cítit velmi silný genius loci. Je to počáteční pramen pramenů Antonínova a Barbořina. Antonín Šlechta a jeho manželka Barbora mají každý svůj vlastní pramen. Jsou to první prameny, které můžete potkat, vydáte-li se po Angrově stezce. Je to také první místo s pitnou vodou. Počátek jejich pramenů je ovšem o kus hlouběji v lese.

Právě tady vyvěrá ze stráně pramen, který dal příležitost ke vzniku Lázní Sedmihorky. Když doktor Šlechta hledal místo pro své lázně, toto mu učarovalo. Lexu z Aehrenthalu přivedl na toto místo, aby pochopil, že právě tady je léčivá energie, kterou stačí jen uchopit.

Když najdeme tento pramen a zastavíme se zde, máme možnost splynout s atmosférou čisté přírody. A to i přes to, jaký kousek od hlavní rušné stezky se nacházíme. Klid, vůně dřeva, šustění kosů v listí, jemné šumění vody. Když posedíme dlouho a jsme opravdu tiší, můžeme spatřit přírodu v její čisté podobě. Zvířata, která se jdou osvěžit, koupající se sýkorky, zkrátka to, co v rušném světě lidí nenajdeme.

Já jsem si toto místo zvolila pro umístění své instalace. Mezi třemi vybranými je především proto, že přesně takováto místa já osobně shledávám jako místa, která by se měla navštěvovat na turistických výpravách. Toto je místo, které opravdu stojí za navštívení. S jistotou můžu prohlásit, že sem se budu ráda vracet nejen pro klid a energii lesa, ale také pro inspiraci.

Obrázek 8

2.2 Použité symboly

Symbol je obvykle forma vizuálního kontaktu, znak, znamení, emblém, který odkazuje na nějaký zažitý, tradiční význam. Vyjadřuje znamení, které se samo vysvětluje. Život se v podstatě skládá z používání symbolů. Co se umění týče, myslím, že se dá říct, že je založeno na zobrazování symbolů.⁶⁴

2.2.1 Rovnostranný trojúhelník

Rovnostranný trojúhelník je spojen se symbolikou ohně.

2.2.2 Čtverec

„Čtverec postavený na základně je symbolem země a pozemského, hmotného a pasivního principu, stability, pro stejnou délku svých stran také spravedlnosti a přírodní

⁶⁴ Symbol. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Symbol#cite_note-1

rovnosti.⁶⁵ Dále čtverec představuje stabilitu, objektivnost a rovnováhu přírody. Z pohledu magie je čtverec symbolem hmoty, řádu i konečnosti hmotného světa.⁶⁶

A přesně takto používám čtverec v práci na místě hrobu mladé šamanky – jako symbol konečnosti lidského těla, jako symbol spravedlnosti smrti a přírodních zákonů.

2.2.3 Kruh

Kruh, kružnice, symbol univerza, uzavřenosti, věčnosti bez začátku a konce, návratnosti kosmického dění (oběh nebeských těles, roční a denní doby, vegetační cyklus), klidu bez napětí a bez dynamiky. Zahrnuje všechny geometrické obrazce, trojúhelník, čtverec atd., má tím i všechny jejich významy. Symbolizuje nebe, splývá z vědomím plynoucího, ale současně stojícího času, v solárních představách splývá se sluncem a světlem. Jako symbol věčného bytí se objevuje na antických náhrobcích, v rituálních symbolech a ve zpodobení rituálních tanců (zasvěcování, ženské rituální tance zpodobené na obvodu váz), jako svatozář božstev, zbožněných apod.⁶⁷

Jako magický symbol je kruh používán jako symbol ducha. Nepřerušená linie kruhu symbolizuje dokonalost, nekonečný cyklus stvoření, zániku a obnovy.⁶⁸

V mojí práci je kruh chápán jako symbol nekonečného cyklu nejenom vody. Voda z mého pramene zachytí první paprsky světla po opuštění skály, která ji dlouhým, dokonalým procesem filtrovala. Z pramene pokračuje potůčkem do bažiny, kde pokračuje filtrace. Následuje silnější tok k Barbořinu prameni a podzemní tok k Antonínovu prameni. Následně se po krátké samostatné cestě zase spojí v jediný potůček a následuje koloběh vody, přes který se vypařením vrátí opět do ovzduší a znovu do země.

Kruh zde také používám jako symbol ducha, neboť místo, kde se pramen nachází, má silného genia loci – ducha místa.

⁶⁵ BALEKA, Jan. *Výtvarné umění: výkladový slovník : (malířství, sochařství, grafika)*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0609-5.

⁶⁶ SIKOROVÁ, Alicja. *Čtverec, kruh, obdélník*. Praha, 2006. Diplomová práce.

⁶⁷ BALEKA, Jan. *Výtvarné umění: výkladový slovník : (malířství, sochařství, grafika)*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0609-5.

⁶⁸ SIKOROVÁ, Alicja. *Čtverec, kruh, obdélník*. Praha, 2006. Diplomová práce.

2.2.4 Živly

Slovo živel pochází od slova živý a popisuje přírodní sílu, která může být neovladatelná, nezkrotná, často ničivá. Vytvořil ho český filolog Josef Jungmann jako ekvivalent k latinskému slovu *elementum*. Ve Starověku vzniklo vymezení čtyř živlů jako základních složek světa – oheň, voda, země, vzduch. Filosofové Hippokratés a Galénos těmito živly vykládali vnitřní složení člověka.⁶⁹

První zmínky o živlech jako o věčných základech nebo prvcích se objevují již u před Sokratovských filosofů. Vodu jako pralátku světa označil Tháles z Milétu, vzduch Anaximenés a oheň Hérakleitos. Empedoklés uvažoval o možnosti, že jeden živel přechází v druhý. Živel jako takový pak ztrácí svoji neměnnost a stává se spíše fází.⁷⁰

Český ráj byl tvořen geologickými procesy, které skloubily oheň, vodu, zemi a vzduch a vytvořily tak neopakovatelnou přírodu, která se zde nachází. Tento princip jsem využila ve své práci, při tvorbě výtvarné intervence.

⁶⁹ Živel. [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BDivel>

⁷⁰ tamtéž

3 Vlastní práce

V této části se zabývám vlastní výtvarnou intervencí, jejím vznikem a postupem práce. Začala jsem uctěním místa Radče. Tato práce pak měla přesah i do utváření druhých dvou intervencí a tak jsou i tímto způsobem propojené.

3.1 Uctění zaniklé vesnice Radeč a jejích obyvatel

Jako uctění lidí, kteří byli vyhnáni z Radče, i uctění tohoto kouzelného místa, jsem zrekonstruovala malý soukromý rituál. Vytvořila jsem jakýsi komín a ten následně vypálila. Celý tento pietní rituál jsem uskutečnila na své vlastní zahradě, abych tím zároveň s místem, ze kterého byli obyvatelé vyhnáni, uctila i místo jejich druhého domova.

Veškeré práce byly prováděny pouze lidskou silou a technikami alespoň podobnými těm, které využívali ke stavbě domů v 19. století.

Komín – zařízení pro odvádění kouře při topení. Předchůdci komínů byly dýmníky, ale rozdíl je v tom, že komín má uměle vytvořený tah. Byly zděné, později stavěné z dílců – kámen, trámky, proutí atd. Po celém území Čech mají v podstatě stejný charakter, pouze některé detaily se místně mění. Komínu se využívalo i při vaření a uzení masa. Hrál důležitou roli ve společenských událostech, lidových obyčejích jako jsou svatby, masopust.⁷¹

3.1.1 Tvar komínu

Tvar mé skulptury vychází z tvaru komínů, které se stavěly v obydlich na území hruboskalského panství. Z profilu připomíná polovinu těchto komínů.

Také jsem ale vycházela z technik stavění obydlí. Kamenná část má zastupovat zděnou část domů. Šikmá část z kulatiny představuje střechu a konečně proutěná část představuje samotný komín, který vyčníval ze střechy.

⁷¹ VAŘEKA, Josef a Václav FROLEC. *Lidová architektura: encyklopedie*. 2., přeprac. vyd., V nakl. Grada 1. vyd. Ilustroval Josef V. SCHEYBAL. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1204-8.

3.1.2 Použitý materiál

Před výslednou prací jsem provedla několik pokusů, abych zjistila, jak se chovají jednotlivé materiály. V minulosti se stavěly domy pomocí jednoduché konstrukce a jílu spojeným se slámou nebo senem.

3.1.2.1 Jíl

Jako hlavní a nosný materiál mého projektu jsem zvolila jíl. V oblasti Hruboskalska se jíl vyskytuje v cca sedmnáct metrů mocné vrstvě a dosahuje vysokých kvalit.

Z dřívějších pokusů vím, že po vyschnutí jsou objekty ze zdejšího jílu velmi pevné. Místními obyvateli je jíl proklínán, protože se v něm jen těžko cokoli vypěstuje. Ale díky tomu, že s ním na naší zahradě také bojujeme, vím, že je to materiál zcela typický pro zdejší oblast.

Jíl se řadí mezi nezpevněné usazené horniny, obsahuje nejméně 50 % jílovité složky. Je tvořen jílovými minerály a pelitovými frakcemi. Barva závisí na obsahu příměsí. Jsou velmi jemnozrnné, někdy hydratované. Vznik jílu na našem území se datuje do doby druhohor až čtvrtohor a je vázán na mořskou sedimentaci, a proto se hojně nachází i na území Českého ráje.⁷²

V jeho usazeninách se hojně vyskytují otisky fosilií. K podobným účelům jsem jej využila i já.

3.1.2.1.1 Jíl jako stavební materiál

Jíl nebo hlína všeobecně patří k nejstarším stavebním materiálům. Doklady o tom pocházejí především ze středověku. U nás především na Moravě, ale i v Českém ráji můžeme doklady o hliněných domech nalézt také.⁷³ Jíl je tu kromě pískovce bohatě k dispozici a to po celá staletí.

Jíl se těžil nejenom pro stavební účely, ale ten samý materiál se používal v hrnčířských dílnách.

⁷² Jíl. [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/J%C3%ADl>

⁷³ přednáška PhDr. Jana Prostředníka Ph.D.

3.1.2.1.2 Zpracování jílu

PhDr. Věra Kovářů píše:

„Pro stavbu z hlíny bylo významné zpracování hliněného materiálu po jeho vytěžení. Pro práci s hlínou byli vyčleněni specialisté, nazývaní „hlinák“ nebo podobně. Tito lidé dokázali bezpečně odhadnout poměr hlíny, vody a dalších komponent, především slámy, řezanky, štětín a dalších rostlinných nebo živočišných zbytků. Pro přípravu hliněné směsi se hlína v mělké jámě musela pošlapávat, vlhčit, propracovávat rukama nebo jednoduchým dřevěným náradím, obdobným jakým bylo nářadí užívané pro mísení chleba. Řádným zpracováním hliněné hmoty a proležením slámou a dalšími vylehčovacími prvky se stane hlína poddajnou, nepraská a dá se nanášet ve více vrstvách.“⁷⁴

Během mých četných pokusů s jílem, které jsem v průběhu semestru prováděla, jsem se snažila využívat těchto poznatků, ovšem musela jsem si je upravit na zdejší podmínky, své fyzické možnosti a také časovou tíseň. Pro mé účely jsem musela jíl nakopat alespoň z hloubky 30 cm a více. Čím hlouběji jsem kopala, tím poddajnější a pevnější materiál jsem získala. Každý kousek hlíny je nutné řádně ručně propracovat, a tak se mi stavební práce celkem protáhly. Díky pokusům jsem zjistila, že pro mé účely není možné jíl s čímkoli míchat. Se slámou nebo senem se může pracovat, když se výsledek nechá pouze proschnout. Jelikož jsem hlínu vypalovala na vysoké nestálé teploty, musela jsem hlínu použít samotnou. Pokud jsem totiž spojila jíl se senem a vypálila, způsobilo to křehkost, i přesto, že jsem nechala objekt řádně vyschnout. Seno, totiž, i když nepřišlo do styku s plamenem, vyhořelo. Vzduchové mezery po senu pak způsobily nesoudržnost objektu.

Nevýhodou bylo rychlé zasychání, tudíž velké praskání. Praskliny jsem musela postupně zalepovat tzv. šlikrem,⁷⁵ ale i přes to silná vrstva jílu hodně praskala.

⁷⁴ Hlína jako stavební materiál, její zdroje a způsoby těžení. PhDr. Kovářů Věra. [online]. Dostupné z: <http://www.hlinenydum.cz/wiki/historie-hlinenych-staveb-ii/>

⁷⁵ Šlikr je dobře propracovaná keramická hlína či jíl spojený s velkým množstvím vody. Pozn. autorky. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0likr>

3.1.2.2 Pískovcové kvádry

Pískovcové kameny, které jsem použila pro základ stavby, jsou z původní stavby našeho domu. Tyto kameny byly s největší pravděpodobností těženy v hruboskalském skalním městě, v době, kdy těžba probíhala na celém zdejším území. Důležité je taky to, že tento dům pravděpodobně postavily rodiny, které byly vyhnány z vesnic z Aehrenthalovského panství, tudíž jsou to přímo ty pískovcové kvádry, které tvořily jejich nový domov.

3.1.2.3 Neopracované kulaté trámy

Kulatiny z vrbového dřeva jsem použila pro vytvoření dojmu roubené stavby. Stromu jsem využila jako symbolu nositele historie. Letokruhy nesou odkaz pro studium historických událostí, které se děly v jejich blízkosti. Jsou důležitou součástí lidského světa a němými svědky minulosti a ponesou svědectví o naší době do budoucnosti.⁷⁶

„Nenajdeme takřka obraz krajiny, kde by chyběl strom. Strom je jednou z nejdůležitějších součástí krajiny. Je to živá bytost, která roste a umírá, mění se během ročních dob a pohybuje se ve větru. Má svůj osobitý výraz, svou minulost, která se odráží v jeho tvaru a charakteru, v jeho anatomii kmene a větví a ve tvaru a zbarvení listů. Bývá metaforou lidského osudu. Mnohdy jediný strom dá náplň celé krajině, vytvoří její hlavní motiv.“⁷⁷

3.1.2.4 Proutí

Pletení z vrbových proutků, košíkářství, patří k nejstarším a v minulosti nejrozšířenějším řemeslům v historii lidské civilizace. Ačkoli není možné přesně datovat

⁷⁶ [K TISKU PŘIPRAVILI IVO NAVRÁTIL A LENKA ŠOLTYSOVÁ]. *50 let CHKO Český ráj: sborník referátů z mezinárodní konference konané ve dnech 20. až 22. října 2005 v Lázních Sedmihorkách*. Semily: Státní oblastní archiv v Litoměřicích - Státní okresní archiv Semily pro Správu Chráněné krajinné oblasti Český ráj v Turnově, 2006. ISBN 8086254143.

⁷⁷ [K TISKU PŘIPRAVILI IVO NAVRÁTIL A LENKA ŠOLTYSOVÁ]. *50 let CHKO Český ráj: sborník referátů z mezinárodní konference konané ve dnech 20. až 22. října 2005 v Lázních Sedmihorkách*. Semily: Státní oblastní archiv v Litoměřicích - Státní okresní archiv Semily pro Správu Chráněné krajinné oblasti Český ráj v Turnově, 2006. ISBN 8086254143. Josef Hron: Jak namalovat krajinu

rozšíření tohoto řemesla, odhaduje se na 12 000 let. Nejstarší dochované zmínky pocházejí z Egypta, dále pak ze středního východu. Kvůli pomíjivosti materiálu se nejčastěji dochovaly otisky ve střepech hliněných nádob.⁷⁸

Tohoto principu jsem využila i já. Při splétání proutěného koše, jako poslední části mého komínu, jsem si procvičila zraněné prsty. Následně jsem pak stěny obalila jílem, abych po vypálení dostala „otisky“ tohoto krásného řemesla.

Obrázek 9

⁷⁸ Košíkářství. [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Koš%C5%A1%C3%ADk%C3%A1%C5%99stv%C3%AD>

Tvar komínu jsem zvolila jako symbol rodinného krbu. Ať už Aehrenthalové domy vykoupili nebo je skutečně vypálili, tak jako tak vyhnali obyvatele z jejich domovů. Ani slušná částka, kterou dostali ti, co šli dobrovolně, zaplacenou, nenahradí poklidný život, který se zde vedl. Obyvatelé zdejších lesů dědili své domy po předcích, nebo je různě odkupovali, zajisté si ale budovali k těmto místům vztah. To je jasné například z toho, že se obce v celém okolí skládaly na kapličku, která zde stojí dodnes. Proto myslím, že Aehrenthalové neměli právo obyvatele vyhnat a domy zbořit. Zdá se mi nespravedlivé a nepochopitelné už jenom to, že sám rod Aehrenthalů začal u chudých rolníků, kteří sami pracovali jako zemědělci.

Také zde uplatňuji symbol vertikály, jako symbol růstu a vzestupu, který pro vesnici Radeč jednoznačně násilně skončil příchodem Aehrenthalů.

Obrázek 10

3.2 Uctění hrobu šamanky

Jak už bylo psáno výše, pod převisem pod skálou Praděd není jediná stopa po původních obyvatelích a ani žádná památka připomínající hrob. Místo je špinavé a neuctivě znečištěné. Jediné, co už tisíce let chrání prostor, je majestátní skála, sklánějící se nad rovem.

Mým primárním cílem nebylo na hrob upozornit. Svým zásahem, rituálem, jsem chtěla uctít památku ducha místa a přiblížit se duši šamanky. Prostor, který leží přímo nad hrobem, jsem očistila vlastníma rukama a dechem. Zbyla jen zrnka písku, která obklopovala dívčino tělo ode dne jejího pohřbu. Jako symbol země, spravedlnosti smrti a pevné síly prostoru, jsem místo nad hrobem přetvořila do tvaru čtverce. Následně jsem na místo otiskla své nahé tělo v pozici, v jaké byla ona sama do země uložena. Tím jsem promítla její tělo na povrch země skrze své. Do svých měkkých otisků v písku jsem položila symbolické dívčiny otisky, které jsem vpravila do základů vypalovaného komína. Žár tyto jílové otisky zpevnil a plameny je očistily. Spojením těchto a mých otisků došlo ke splynutí nás dvou.

Obrázek 11

3.3 Utajený pramen

Místo, kde ze svahu vyvěrá čistá voda, poprvé po procesu čištění mezi pískovými zrnky, považuji za pravý původní pramen. Ten, který je společným základem pro prameny Barbořina a Antonínova, je ukrytý v nenápadném lesíku a přitom je jen nepatrný kousek od cesty. I tak tam ale panuje pravá lesní atmosféra. Ta podtrhne vodní živel a umocní jeho kouzlo. I zde jsem provedla nenápadný rituál na vyzdvižení genia loci vodního pramene. Bezprostřední okolí pramene bylo zanesené přírodninami a procesy, které zde nikdo nenarušoval, řekla bych, po několik let. Prostor jsem ohleduplně vyčistila symbolicky do tvaru kruhu. Kruh je zde využit jako symbol cykličnosti a stále se opakujících dějů. Následně jsem v tomto kruhu vyskládala menší kruh, v těsné blízkosti pramene. Ten je tvořen vypáleným jílem, různé barevnosti. Střípky pocházejí z vypáleného komína, a tak jsou mé zásahy propojeny i tímto prvkem, který se utvořil na stěně komína. Různé odstíny vznikly rozdílnou teplotou při vypálení. Vznikla mozaikovitá plošná výzdoba, jemně zvýrazňující samotný pramen. I kruh je přizpůsoben tvaru prostředí, nenarušuje ráz místa. A tak se tajemství tohoto místa odkryje opět pouze těm, kteří budou mít zájem místo opravdu poznat. V průběhu rituálu voda ukázala svoji sílu a uprostřed kruhu vyměnila malé koryto a odnesla rozpuštěné části jílu dál. Moje výtvarná intervence zde zachytí první okamžiky vody a až na konci kruhu ji vypustí dál.

Mozaika na místě zůstane a časem zapadá listím a dalšími vrstvami písku. Tím se můj zásah stane součástí místa snad navždy, ale zároveň bude ukryt v zemi.

Obrázek 12

Závěr

Tento projekt jsem vytvořila za účelem připomenutí míst neznámých nebo dávno zapomenutých. Tajemství, která skrývá Český ráj, můžeme nalézt v každé zapadlé roklině, na útulném palouku nebo v zarostlém lese. Pískovcová krajina nám vypovídá, jako nejstarší médium, o životě lidí, kteří několik tisíciletí patřili k zemědělcům, řemeslníkům a domkářům nejenom Hruboskalska. Moje práce popisuje základní geologický vývoj i historický nástin od prvních obyvatel neolitické revoluce až po dobu 20. století. Upozorňuji čtenáře na místa, která se nacházejí v každém průvodci, ale zároveň seznamuji s místy, která na žádných mapách nenajdeme. Projekt vytváří pomyslný most mezi příběhy a místy se zapomenutou historií a mou osobou, která je neustále uchválena krásou a bohatou scénérií mého domova v srdci Českého ráje. Studium vhodných prvků a symbolů jsem zpracovala tři místa, která nejlépe vystihují podstatu celého území. Vybrala jsem si místa, která mi byla osobně blízká a ke kterým jsem se určitým způsobem připoutala. Osudy obyvatel ze zaniklé vesnice Radče ve mně přirozeně vyvolávají lítost, ale jsem s nimi spojená i našim společným bydlištěm. Příběh dívky a jejího zapomenutého hrobu ve mně probudil zvědavost a zároveň soucit a neznámý, neobjevený pramen mě okouznil svoji atmosférou. Taková místa vyhledávám na svých turistických cestách. Vytvořila jsem své soukromé pietní rituály, kterými jsem uctila tato místa, zpřítomnila historii a osobitým způsobem se propojila s *geniem loci*.

Závěrem své práce bych chtěla podotknout, že mé rituály měly oboustranný účinek. Stejně tak, jak jsem já působila na mně blízká místa, působila i ona na mne, jako bychom byly dávno spojeny.

Seznam zdrojů

- Mapy krajiny [online]. [cit. 2011]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10309859621-mapy-krajiny/>
- KNOB, Jan, Ivan KREJZLÍK a Otakar HRDLIČKA. *Český ráj a Podkrkonoší*. Semily: Okresní národní výbor, 1972. Edice Českého ráje
- Znění zákona [online]. [cit. 2017-05-25]. Dostupné z: http://www.mzp.cz/www/platnalegislativa.nsf/main_topic.xsp?documentId=58170589e7dc0591c125654b004e91c1
- MARŠÁKOVÁ, Marie, Bohumír LIFKA, Jaroslav WAGNER a Věra BUBENÍČKOVÁ. *Český ráj: přírodní rezervace a kulturní památky*. 2. rozš. vyd. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1957. Publikace Státní památkové správy.
- FILIP, Jan. *Dějinné počátky Českého ráje*. Praha: Státní archeologický ústav, 1947. Soupisy pravěkých památek.
- Lexové z Aehrenthalu. [online]. Dostupné z: <http://www.castles.cz/genealogie-heraldika/lexove-z-aehrenthalu.html>
- Doksany a rod Aehrenthalů. [online]. Dostupné z: <http://novedvory.blog.cz/1406/doksany-a-rod-aehrenthalu>
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001. ISBN 8085927853.
- Historie a současnost. [online]. [cit. 2013-18-10]. Dostupné z: <http://www.zlatastezkaceskehoraje.cz/cs/historie-a-soucasnost-1.html>
- Prokop Marek. Zlatá stezka Českého ráje. [online]. Dostupné z: <http://www.marekp.cz/zlata-stezka-ceskeho-raje>
- Historie a současnost. [online]. [cit. 2013-18-10]. Dostupné z: <http://www.zlatastezkaceskehoraje.cz/cs/historie-a-soucasnost-1.html>
- Informace o městě Turnov, [online]. [cit. 2015—4]. Dostupné na: [www.http://www.turnov.cz/cs/mesto/zakladni-informace-1.html](http://www.turnov.cz/cs/mesto/zakladni-informace-1.html)
- KOLDOVÁ, Denisa. *Terminál pro srdce Českého ráje*. Liberec, 2015.
- Hruboskalsko. [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Hruboskalsko>
- Zvláště chráněná území. [online]. Dostupné z: http://drusop.nature.cz/ost/chrobjekty/zchru/index.php?frame&SHOW_ONE=1&ID=1935
- Hruboskalsko. [online]. Dostupné z: <http://www.skalnimesta.cz/hruboskalsko>
- Zvláště chráněná území. [online]. Dostupné z: http://drusop.nature.cz/ost/chrobjekty/zchru/index.php?frame&SHOW_ONE=1&ID=1935
- Hruboskalské skalní město. [online]. Dostupné z: <http://www.kudyznudy.cz/Aktivity-a-akce/Aktivity/Hruboskalske-skalni-mesto.aspx>
- Hruboskalsko. [online]. Dostupné z: <http://www.cesky-raj.info/dr-cs/710-hruboskalsko.html>

- Vyhlídky v Hruboskalském skalním městě. [online]. Dostupné z: <http://www.zlatatezkaceskehoraje.cz/dr-cs/12081-vyhličky-v-hruboskalskem-skalnim-meste.html>
- Symbolický hřbitov horolezců. [online]. Dostupné z: <https://www.turistika.cz/mista/symbolicky-hrbitov-horolezcu/detail?layout=phone>
- Bukovina. [online]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=25623>
- Kronika obce Hrubé Skály
- WALDHAUSER, Jiří a Václav DAVID. *Český ráj očima archeologie: 300 tajemných míst a jejich příběhy*. Liberec: Knihy 555, 2006. ISBN 80-86660-15-X.
- Karlovice (Mašov), hradiště Čertova ruka. [online]. Dostupné z: <http://www.archeolog.cz/lokalita/hradiste-certova-ruka/28>
- Hrubá Skála Sedmihorky. [online]. [cit. 2013-27-6]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=pudL-cQDf9A>
- Hrad Valdštejn. [online]. Dostupné z: <http://www.hradtrosky.eu/tipy-na-vylet/hrad-valdstejn/>
- Jak vypadal český básník Karel Hynek Mácha?. *Fridrichová Jana*. [online]. [cit. 2010-10-5]. Dostupné z: http://ceskolipsky.denik.cz/kultura_region/jak-vypadal-cesky-basnik-karel-hynek-macha20100510.html
- Zřícenina skalního hrádku Kavčiny. [online]. Dostupné z: <http://www.kacanovy.cz/Kavciny/>
- Kopicův statek s nedalekými skalními reliéfy- památka lidové architektury. [online]. Dostupné z: <http://www.kudyznudy.cz/Aktivita-a-akce/Aktivita/Skalni-reliefy-u-Kopicova-statku.aspx>
- Adamovo lože - skalní reliéf v Českém ráji. [online]. Dostupné z: <https://www.turistika.cz/mista/adamovo-loze-skalni-relief-v-ceskem-raji/detail>
- Adamovo lože. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Adamovo_lo%C5%BEE
- Sušení švestek v Českém ráji. [online]. [cit. 2006-12-9]. Dostupné z: <http://www.trosky.cz/rajnet/web/zobraz.asp?id=769>
- ŠONSKÁ, Zuzana. *Zaniklé osady Turnovska do konce 19. stol.* Hradec Králové, 2008.
- ŠOUREK, Ladislav. *Za tajemstvími kraje pod Kozákovem: pozvánka do minulosti, aneb, Jak to tu kdysi (snad) vypadalo--*. Modřišice: Presstar, 2013. ISBN 9788087141083.
- Prameny sedmi horek. Škaloud Jiří. [online]. [2011]. Dostupné z: http://www.putujici.cz/?p=p_218&sName=Prameny-sedmi-horek
- Vincenz Priessnitz. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Vinzenz_Priessnitz
- MUDr. Antonín Šlechta. [online]. [cit. 2016-6-5]. Dostupné z: <http://www.lomnicenadpopelkou.cz/mudr-antonin-slechta/d-9451>
- Historie Lázní Sedmihorek 1840-2000. [online]. Dostupné z: <http://www.karlovice-sedmihorky.cz/o%20obci/kronika/LS.htm>
- Eim, G., Dr. Antonín Šlechta, rytíř Sedmihorský. [online]. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/1.1884/26/307.png>
- PROSTŘEDNÍK, Jan a Petr ŠÍDA. *Nejstarší dějiny Českého ráje a horního Pojizeří: Prehistory of Český ráj and the Upper Pojizeří Region*. Turnov: Muzeum Českého ráje v Turnově, 2010. ISBN 978-80-87416-01-3.

- ČERMÁK, Karel. *Opomíjená místa Českého ráje*. Jilemnice: Gentiana, 2016. ISBN 978-80-86527-46-8.
- Symbol. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Symbol#cite_note-1
- BALEKA, Jan. *Výtvarné umění: výkladový slovník : (malířství, sochařství, grafika)*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0609-5.
- SIKOROVÁ, Alicja. *Čtverec, kruh, obdélník*. Praha, 2006. Diplomová práce.
- Živel. [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BDivel>
- VAŘEKA, Josef a Václav FROLEC. *Lidová architektura: encyklopedie*. 2., přeprac. vyd., V nakl. Grada 1. vyd. Ilustroval Josef V. SCHEYBAL. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1204-8.
- Jíl. [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/J%C3%ADl>
- Hlína jako stavební materiál, její zdroje a způsoby těžení. PhDr. Kovářů Věra. [online]. Dostupné z: <http://www.hlinenydum.cz/wiki/historie-hlinenych-staveb-ii/>
- Šlikr je dobře propracovaná keramická hlína či jíl spojený s velkým množstvím vody. Pozn. autorky. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0likr>
- [K TISKU PŘIPRAVILI IVO NAVRÁTIL A LENKA ŠOLTYSOVÁ]. *50 let CHKO Český ráj: sborník referátů z mezinárodní konference konané ve dnech 20. až 22. října 2005 v Lázních Sedmihorkách*. Semily: Státní oblastní archiv v Litoměřicích - Státní okresní archiv Semily pro Správu Chráněné krajinné oblasti Český ráj v Turnově, 2006. ISBN 8086254143.
- Košíkářství. [online]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%A1%C3%ADk%C3%A1%C5%99stv%C3%AD>
- Mapa Českého ráje [online]. Dostupné z: <http://www.ochranaprirody.cz/obecna-ochrana-prirody-a-krajiny/neziva-priroda/geoparky/>

Seznam obrazových příloh

Obrázek 1- vymezení hranic Českého ráje	9
Obrázek 2- vymezení hranice Hruboskalska	17
Obrázek 3- zaniklá obec Radeč	26
Obrázek 4- pramen u Lázní Sedmihorky	28
Obrázek 5- abri pod Pradědem	32
Obrázek 6- zbytky po obydlích na Radči	35
Obrázek 7- abri pod Pradědem	36
Obrázek 8- pramen	38
Obrázek 9- plastika komína před spálením	45
Obrázek 10- plastika komína při pálení	47
Obrázek 11- výtvarná intervence pod Pradědem	49
Obrázek 12- výtvarná intervence u pramene	51

Přílohy

CD s kompletním obsahem práce